

bilimname XLIII, 2020/3, 213-245
Geliş Tarihi: 16.07.2020, Kabul Tarihi: 31.10.2020, Yayın Tarihi: 30.11.2020
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.811747>

İLK FRANSIZCA KUR'AN TERCÜMESİ: ANDRÉ DU RYER VE L'ALCORAN DE MAHOMET ADLI ESERİ

 Ramazan ADIBELLİ^a

Öz

Avrupa'da Kur'an ilk kez 12. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiştir. Bu çevirinin temel amacı, İslam'ı öz kaynağından öğrenerek onu "kendi silahıyla vurmak" ya da misyonerlik faaliyetlerinde bir araç olarak kullanmaktır. Dört asır sonra bu çeviri matbu hâle getirilmiştir. Birçok tereddüt ve itirazdan sonra Theodor Bibliander'in revize ederek ve ilaveler ekleyerek matbu hâle getirdiği Latince tercüme, İtalyanca, Almanca ve Hollandaca Kur'an çevirilerine kaynaklık teşkil etmiştir. 1647'de ilk kez yerel bir Avrupa diline Kur'an tercüme edilmiştir. André Du Ryer'ün orijinalinden Fransızcaya yaptığı bu Kur'an çevirisine *L'Alcoran de Mahomet* adı konmuştur. Daha sonra bu eser, İngilizce, Almanca, Hollandaca, İspanyolca, İtalyanca ve Rusçaya tercüme edilerek birçok Avrupa dilinde Kur'an'ın yerel dillerde yayılmasını sağlamış ve böylece Latince bilmeyen geniş halk kitlelerinin Kur'an'ı okuyabilmelerini mümkün kılmıştır. Du Ryer'ün biyografisi ve bibliyografisi üzerinde durularak bu çalışmada onu Kur'an'ı tercüme etmeye motive eden şeylerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, çeviri meydana getirilirken hangi kaynaklardan faydalandığı üzerinde durulmuştur. Son olarak eserin içeriği incelenerek *L'Alcoran de Mahomet*'in çeviri değeri üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır. Birçok eksiklik ve hataya rağmen bir bütün olarak değerlendirildiğinde Du Ryer'ün Kur'an tercümesi, İslam'ı kendi kaynağından doğru bir şekilde anlama yönünde önemli bir adım teşkil ettiği sonucuna varılmıştır. Du Ryer'ün bu çalışması, asırlar boyunca önyargılar ve yanlış bilgilerle dolu polemik amacıyla yazılmış kaynaklardan okuyan Avrupalılara İslam'ın kutsal kitabını kendi dillerinde okuyarak anlama imkanı sunmuştur. Bu çalışma aynı zamanda Avrupa'daki zihniyet dönüşümünün de bir yansıması olarak kabul edilebilir. Teolojik ve apolojetik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma geçiş sürecinde kuşkusuz *L'Alcoran de Mahomet*'in katkısı büyük olmuştur.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, André Du Ryer, *L'Alcoran de Mahomet*, Fransızca Kur'an tercümesi

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, adibelli@erciyes.edu.tr

THE FIRST FRENCH QUR'AN TRANSLATION: ANDRÉ DU RYER AND HIS L'ALCORAN DE MAHOMET

The most basic way to understand a religion is through examining the texts which are considered sacred. This approach adopted by the history of Religions as an epistemological necessity is also one of the demands of modern science. It was possible to reach this seemingly basic understanding only at the end of a long process. One of the most important factors behind this change is the mentality transformation that emerged as a result of bloody struggles in Europe. Until the Renaissance and Enlightenment, Europeans did not see other religions and Islam as a religion because they saw Christianity as the only and true religion. Since Islam was seen as a heretical Christian sect or its holy book the Qur'an as "delusions" invented by a "false Prophet", this faith deserved not to be understood, but to be eradicated and destroyed. For this struggle, it was not necessary to understand, but only to know this religion in detail in order to direct sound arguments against the enemy. Peter the Venerable who commissioned Robert of Ketton to translate the Qur'an into Latin or Theodor Bibliander who printed this version were all churchmen believing in the truth of Christianity alone. The Qur'an represented for them the senseless words of false and heretic prophet.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

1071 yılında Malazgirt'te Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alparslan'ın Bizans İmparatoru IV. Romen Diyojen'in ordularını feci şekilde mağlup ettikten sonra hızla Anadolu topraklarının içlerine doğru ilerlemesi Bizanslıları büyük bir endişeye sevk etti. Türklerin bu ilerleyişine tek başlarına karşı koyamayacaklarını anlayan Bizanslılar, Avrupalı "dindaşlarından" yardım talebinde bulundular. Papa VII. Gregory, Doğu'daki Hıristiyanların "sığır gibi katledildikleri"ni öne sürerek Aziz Peter adına Doğu'daki kardeşlerini "hürriyetlerine kavuşturmak" uğruna hayatlarını vermek için Hıristiyan inancını korumak isteyen herkesi savaşa çağırdı. Böyle bir göreve, Mesih için yapılan bir görev ve "Hıristiyan inancının ve göksel kralın savunması" olacaktı. "Ebedi ödül" böyle bir gayret ve bu uğurda ölmek, Mesih için ölmek anlamına geldiği için anavatan için ölmekten daha ulvi sayılacaktı (Riley-Smith, 2003, s. 7).

Papa Gregory'nin savaş çağrısının karşılık bulmamasına rağmen

Avrupa'ya gönderilen Bizans elçileri, askeri destek arayışlarını yoğunlaştırdılar. Avrupa'daki dinî ve siyasi liderlere gönderilen elçiler, yanlarında Bizans imparatorunun yazdıkları mektupları taşıyorlardı. Bu mektuplarda Türklerin Doğu Hıristiyanlarına karşı işledikleri "vahşetler" anlatılıyordu: Hıristiyanların topluca katledilmesi, çocuklara, kadınlara, keşişlere ve din adamlarına tecavüz edilmesi, dini sembollere karşı saygısızlık, kiliselerin yerle bir edilmesi vs. Bu dokunaklı mektuplar Avrupa'da bir hayli etkili oldu.

Kudüs'ün Fatımilerden alınarak Selçukluların eline geçmesinden yaklaşık yirmi yıl sonra Papa II. Urban 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont'da toplanan bir konsil esnasında Kudüs'ü "kâfirlerin" elinden kurtarmak ve Doğudaki Hıristiyan dindarlara destek olmak amacıyla birinci Haçlı Seferini başlattığında bu savaşın murad-ı ilahi olduğunu ve bu uğurda ölenlerin de şehitlik mertebesine nail olacağı müjdesini vermişti. Urban bu konsilde yaptığı konuşmasında Bizans mektuplarının ve elçilerinin Türklerin Doğu Hıristiyanlarına karşı uyguladıkları sözde şiddet eylemlerine yer vermişti.

Ne bu birinci sefer ne de diğerleri Hıristiyanların bekledikleri neticeye ulaştı. Fakat her ne kadar tarih kitaplarında söz konusu edilmese de aslında Avrupalılar bu temaslar sonucunda büyük bir keşif yaptılar. Keşfettikleri şey, İslam'ın "daha gelişmiş uygarlığı" karşısındaki kendi apaçık geri kalmışlıklarını (O'Brien, 2009, s. 47; Holt, 2019, s. 364).

Büyük bir hayal kırıklığıyla sonlanan bu birinci haçlı seferinin üzüntüsünü derinden hissedenden biri de Fransa'nın orta kısmında yer alan Cluny manastırının başrahibi Petrus Venerabilis'ti. Petrus, Avrupalıların İslam hakkındaki bilgilerinin son derece yetersiz olduğunu farkına varmıştı. İslam ile mücadele etmek için silahların etkisiz ve yetersiz olduğunu düşünen Petrus, Müslümanları yok etmek yerine onları Hıristiyan yapmak gerektiği kanaatini taşıyordu. İslam'ı çürütmek için Hıristiyan teologların hizmetine bu dinin inanç sistemini ve tarihini ortaya koyan eserlerin sunulması lazımdı (d'Alverny, 1948, s. 70). İspanya'ya 1141 yılında yaptığı bir seyahat esnasında İslam'ı orijinal kaynaklarından öğrenme projesini gerçekleştirmek üzere Petrus, birtakım çevirmeni istihdam ederek başta Kur'an olmak üzere birkaç İslami kaynağın Latince tercümesinden oluşan "Corpus toledanum", "Collectio toledana" ya da "Cluny külliyyatı" adında bir külliyyatın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu külliyyat içerisinde Kettonlu Robert ya da Latince şekliyle Rodbertus Kettenensis tarafından tercüme edilen Kur'an çevirisi yer alıyordu. Latinceye bir bütün olarak ilk kez tercüme edilen Rodbertus'un *Lex Mahomet pseudo-prophete que arabice Alchoran*

(Sahte Peygamber Muhammed'in Arapça Kur'an Diye Adlandırılan Şeriatı) başlıklı bu çevirisi kusurlarına rağmen Ortaçağ boyunca Avrupalıların İslam hakkındaki temel bilgi kaynağı olmuştur (d'Alverny, 1948, s. 86; Burman, Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140-1560, 2007, s. 15; Bobzin, Latin Koran Translations: A Short Overview, 1993, s. 194).¹

1210 civarında, Toledolu Mark, Toledo Başpiskoposu Rodrigo Jiménez de Rada için daha literal bir çeviri üzerinde çalışmaya başladı ve bitirdiği tercümeyle *Liber Alchorani* adını verdi. Mark, İslam'a karşı düşmanca ve eleştirel duruşunu netleştirmek için tercümesine bir önsöz eklemeyi de ihmal etmedi. Mark'ın tercümesi, Kur'an metninin orijinalini daha isabetli bir şekilde aktarmasına ya da en azından Arapça söz dizimine daha yakın olmasına rağmen Cluny manastırının çoğaltma ve dağıtım ağı tarafından çoğaltılan Rodbertus'un çevirisinin gölgesinde kaldı (Elmarsafy, 2014, s. 3; Bobzin, 2006, s. 344).

Elyazması hâlinde çoğaltılan bu Cluny külliyatı, 1543 yılında, Victor Segesvary'nin ifadesiyle "çağdaşlarının hizmetine kılıçtan daha etkili bir silah sunmaya karar veren" (Segesvary, 1998, s. 161) Theodor Bibliander tarafından matbu hâle getirilmiştir. *Machumetis Saracenorum principis eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran* (Sarazenlerin [Müslümanların] Prensi Muhammed'in Hayatı, Öğretileri ve Kur'an'ı) başlığını taşıyan bu eseri, İsviçre'nin kuzey sınırında yer alan ve Ren nehri kıyılarında kurulan Basel şehir meclisinden izin almadan neşretmeye başlayan matbaacı Johann Oporinus ihbar edilmiş, hapse gönderilmiş,

¹ Rodbertus'un çevirisinde Kur'an, 114 sure yerine 123 veya 124 sureye bölünmüştür. Diğer taraftan sure isimleri tercüme edilmeden sadece birer rakamla belirtilmiştir. Rodbertus, literal bir çeviri yapmak yerine Kur'an metnini bazen kısaltmış ya da anlaşılması zor olan ayetleri daha anlaşılır hâle getirmek ya da İslam'ı Hıristiyan okurlar nazarında kötü göstermek maksadıyla deforme etmiştir (Bobzin, Latin Koran Translations: A Short Overview, 1993, s. 194; Costigliolo, 2017, s. 54). Rodbertus'un *Lex Mahumet pseudoprophete*'i yaygın bir Latince tercüme olarak çokça okunsa da aynı zamanda ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Hollandalı müsteşrik Adriani Relandi, bu çeviriyi, "Kur'an'ın en kötü Latince versiyonu" (pessima Alcorani Versione Latina) olarak nitelendirirken (Relandi, 1705, s. 121) Kur'an'ı aslından İngilizceye ilk kez tercüme eden George Sale, ilk Latince çevirinin çok sayıda hata ve eksiklik içerdiğini, aslına benzemez hâle gelmesinden dolayı bunun "tercüme adını hak etmediğini" dile getirir (Sale, 1734, s. v). Marie-Thérèse d'Alverny gibi modern dönemdeki birçok araştırmacı da Latince izahlı şekilde yapılan bu tercümeyle zayıf ve dolayısıyla da güvenilmez bulurken (d'Alverny, 1948, s. 86), Thomas Burman, her ne kadar hangileri olduğunu tespit edemese de Rodbertus'un 12. yüzyılda mevcut olan bir ya da birkaç tefsirden faydalanarak Müslümanların Kur'an'dan anladıkları anlama daha yakın bir izahlı tercüme yaptığını ve dolayısıyla da onun tercümesinin Kur'an metnine sadık kalarak literal bir çeviri ortaya koyan Toledolu Mark'inkinden üstün olduğunu savunur (Burman, 1998, s. 705-707, 731).

kitabın baskısı ise durdurulmuştur. Hükümet yetkililerinin Kur'an'ın halk tarafından okunması tehlike arz edecek kitap kategorisine dâhil edilip edilmeyeceği hususunda yaşadıkları tereddüt sonucunda konuyla ilgili bir karar vermek üzere altı kişilik bir bilirkişi heyeti oluşturulmuştur. Heyettekilerin tamamı, Kur'an'ın "sapkın" bir kitap olduğunu ittifakla kabul ederken bunlardan üçü, din eğitimi almamış kişiler tarafından bu kitabın okunmasının tehlike arz edebileceği yönünde kanaat bildirmiştir. Bunlara göre Kur'an, Hıristiyanların zihnini karıştırabilirdi. Şehrin ünlü hukukçusu Bonifacius Amerbach ise Roma hukukuna göre Kur'an gibi "sapkın" bir kitabın Hıristiyan bir şehirde basılmasının caiz olmadığı yönünde fetva vermiştir (Bobzin, 1993, s. 195-196).

Basel'de İbranice uzmanı ve Bibliander'in eski bir hocası olan Sebastian Münster'in iddiasının odak noktası, Kur'an'da okumaya değer bir şey olmadığı yönündeydi. Onun görüşüne göre akademisyenlerin ve uzmanların Kur'an'a erişmeleri gerekebilirdi, ancak geniş halk kitlesi ondan uzak durmalıydı. Kur'an "küfür" içerdiği için halkın ondan korunması gerekiyordu. Karşı bir görüş ise yine Bibliander'in eski hocalarından biri, Basel şehri vaizi ve Yeni Ahit tefsiri profesörü olan Oswald Myconius tarafından dillendiriliyordu. Myconius'a göre de Kur'an gerçekten "tehlikeli" olan çok şey içeriyordu. Ancak halkın bu tehlikelerden haberdar olması için bu kitabı neşretmek gerekiyordu. Diğer taraftan Osmanlı ordularının Orta Avrupa'ya yönelik devam eden ilerleyişi ve bunun neticesinde gerçekleşen ihtidalar da dikkate alındığında, halkı İslam'ın gerçek karakteri hakkında bilgilendirmek için Kuran'ın yaygınlaştırılması büyük önem taşıyordu (Elmarsafy, 2014, s. 4). Nitekim Bibliander'in Basel şehir meclisini Kur'an neşri konusunda ikna etmek üzere yardımına müracaat ettiği Martin Luther de Müslümanları Hıristiyanlaştırmak değil, Hıristiyanları İslam'ı seçmekten vazgeçirmek için bu din ve onun kutsal kitabı hakkında derin bir bilgiye ihtiyaç duyulduğunu ve dolayısıyla onun Latince çevirisinin neşredilmesi gerektiğini düşünüyordu (Bobzin, 1993, s. 196).

Kanuni Sultan Süleyman'ın ordularının Macaristan'ı fethinin arifesinde İslam ve Türklerin/Müslümanların Avrupalıların zihninde uyandırdıkları korku atmosferinde Basel şehir meclisini, Hıristiyan ruhları ve zihinleri karıştıracak olan bu türden "masalların ve sapkınlıkların" ortalıkta dolaşma sorumluluğunu üstelenemeyeceğini ileri sürerek Kur'an çevirisinin neşrini yasaklama kararından Martin Luther'in gönderdiği bir mektup vazgeçirmiştir. Bu mektubunda Luther, Hıristiyanların nazarında İslam'ı itibarsızlaştırmak için onlara Kur'an'ın ve diğer İslami metinlerin Latince ve yerel dillerde çevirilerini sunmaktan daha iyi bir yol

olamayacağını yazıyordu. Nihayetinde Luther'in gerekçesini makul bulan Basel şehir meclisi, Bibliander baskısının tamamlanmasına izin vermiştir. 1543 yılında yayımlanan bu Kur'an çevirisinin girişinde Martin Luther ve Philip Melanchton'un yazıları yer almaktadır (Kritzeck, 1964, s. vii-viii).²

Bibliander'i destekleyen mektubunda Luther, Kur'an'ın Latinceye tercümesi sayesinde insanların "Muhammed'e ve İslam'a karşı daha düşmanca" olacaklarını yazıyordu. Böylece Hıristiyanların inançları güçlendirilmiş olacak ve bu karşılaştırma sonucunda onlar, Kitab-ı Mukaddes'in yüceliğine tanıklık ederek "Kuran'da serd edilen Şeytan'ın iğrenç yalanlarına" karşı mücadelede daha kararlı hâle geleceklerdi. Luther, bir taraftan bu çevirinin, kendi kutsal kitaplarının üstünlüğünün daha çok farkına varacak olan Hıristiyanların imanları kuvvetlenmesine yol açarken diğer taraftan da Müslüman Türklere yönelik misyonerlik faaliyetlerinde

² 1550 yılında gözden geçirilerek ikinci baskısı yapılan bu eser, 16. yüzyılda Avrupalıların İslam hakkındaki temel bilgi kaynağı olmuştur. Kitabın ilk baskısının kapak kısmında yer alan oldukça uzun alt başlıkta Kur'an'dan "Hacerîlerin [Arapların], Türklerin ve Mesih'in düşmanı olan diğer milletlerin hayatını düzenleyen kuralların bir nevi otantik derlemesi" şeklinde bahsedilir. Bu eserin sadece bir çeviriden ibaret olmadığına dikkat çekmek üzere başlığın devamında Arap, Yunan ve Latin birçok bilginin reddiyeleri ve ünlü bilgin Philippi Melanchthonis'in ikazının da yer aldığına vurgu yapılır (bkz. <https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/goToPage/bsb10141138.html?pageNo=7>, (erişim 25.09.2020)). Böylece "bu silahlarla mücehhez Katolik inancın savunucuları ordu tarafından sapkın dogmalar ve Muhammedî hurafe [İslam] bertaraf edilmiş" olur (Lamarque, 2007, s. 25, dip. 21). Henri Lamarque'ın belirttiği gibi Bibliander'in tavsiyesi üzerine Oporinus tarafından kitabın kapak kısmına bu uzun gerekçeli başlığın yerleştirilmesi, Kilise otoriteleri ve Hıristiyan topluluğun tepkisini çekmemek için ne tür tedbirlerin alınması gerektiğini göstermektedir. Bu Kur'an tercümesinin baş tarafına "Apologia" (Savunma) başlıklı yazısında Bibliander 1143 yılında yapılan çeviriyi yeniden yayımlamasının gerekçelerini dile getirir. Bu terimi, Kilise Babalarının "Hıristiyan dininin savunması" şeklinde kullandıkları hatırlanmalıdır. Bibliander'in apolojetik tutumu gayet net ve açıktır. Ancak Emidio Campi'nin dikkat çektiği gibi onun eleştirel tavrı sadece Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'a yönelik değildir. Bibliander aynı zamanda Katolik Kilisesi ve bir Protestan mezhebi olan Anabaptizm mensuplarını da eleştirerek dejenere olmuş Hıristiyan topluluğun yenilenmesi için çağrıda bulunur (Campi, 2010, s. 143). Adı geçen bu önemli eseri dışında Bibliander 1542 yılında Türklere karşı *Ad nominis christiani socios consultatio, qua nam ratione Turcarum dira potentia repelli possit* adlı bir eser yazmıştır. Gregory J. Miller, Bibliander'in İslam'a karşı ilgi duymasının altında iki neden görür. Birincisi, Bibliander, Türklerin hem askeri hem de dinî bakımdan gerçek bir tehdit oluşturduğunu ve bundan dolayı İslam yani "düşmanların dini" hakkında sağlam bir bilgi donanımına sahip olmanın ona karşı en iyi silah olduğunu düşünüyordu. İkinci neden ise tıpkı Petrus Venerabilis gibi onun da misyonerlik kaygısı taşımasına dayanıyordu. Bibliander, tek Tanrı düşüncesinin kalıntısının İslam'da da yer aldığını ve bu dindeki meşru unsurun bir *preparation evangelii*'ye yani İncil'in (İsa'nın kurtuluş mesajının) Müslümanlar tarafından kabul edilir hâle gelmesine zemin hazırladığını düşünüyordu. Dolayısıyla Kur'an'ı bilmek Türklere/Müslümanlara Hıristiyanlığı kabul ettirebilmek için elzemdi (Miller, 2013, s. 242-244).

büyük bir kolaylık sağlayacağı kanaatindeydi (Francisco, 2007, s. 91-92).

Çevirinin başına koyduğu “Özür/Savunma [Apologia]” yazısında Bibliander, çeviriyle ilgili şu ikazda bulunma ihtiyacı hisseder: “Muhammed'in öğretisi [Kur'an]... tek başına kamuya arz edilmedi. Aksine, onu hem yalanlayan ve çürüten hem de mahveden ve öldürücü darbeyi vuran çok sayıda yazarla birlikte sunuldu” (Bibliander, 1550).

Bibliander'in yaklaşık dört yüz yıl aradan sonra revize ederek matbu hâle getirdiği Latince tercüme, İtalyanca, Almanca ve Hollandaca Kur'an çevirilerine temel teşkil etmiştir. Yerel dillere yapılan ilk tercüme 1547 yılında Venedik'te, *L'Alcorano di Macometto* başlığıyla yayımlanmıştır. Mütercimi belli olmayan bu İtalyanca çeviri, yanlışlıkla matbaacı Andrea Arrivabene'ye atfedilmiştir. Diğer taraftan tercümenin kapak sayfasında “doğrudan Arapçadan” tercüme edildiği yönündeki ifadenin gerçeği yansıtmadığı, bunun da aslında Latince'den çevrildiği ortaya konulmuştur (Bobzin, 1993, s. 197-198; Bobzin, 2006, s. 346). 1616'da Saloman Schweigger, bu İtalyanca çeviriyi, *Der Türken Alkoran* başlığıyla Almancaya tercüme etmiştir. 1641'de anonim bir Hollandalı çevirmen, Schweigger'in Almanca çevirisini Hollandacaya tercüme etmiştir (Elmarsafy, 2009, s. 431).

Avrupalılar beş asır boyunca Kur'an'ı Kettonlu Rodbertus'un Latince tercümesinden ve daha sonra da bu tercümeden yerel dillere yapılan çevirilerden ve bu çevirilerden yapılan çevirilerden okumaya devam etmişlerdir. Bu duruma son veren kişi 1647 yılında ilk kez yerel bir Avrupa diline Kur'an'ı orijinal dilinden ve bir bütün olarak Fransızcaya tercüme eden André Du Ryer olmuştur.

Avrupalılar Kur'an'ı orijinalinden neden doğrudan kendi yerel dillerine tercüme etmemişlerdir sorusu günümüz dünyasındaki şartlar muvacehesinde belki de anlamsız gelebilir. Basit gibi görünen bu sorunun cevabı on yedinci yüzyıl Avrupa'sında yürürlükte olan siyasi, ekonomik, dini ve entelektüel faktörler göz önünde bulundurmadan cevaplandırmak zordur. Du Ryer'ün bu tercüme teşebbüsü çerçevesinde o dönemin atmosferini bir nebze de olsa teneffüs etmek mümkündür.

André Du Ryer'ün hayatı ve eserleri hakkında en kapsamlı çalışma Alastair Hamilton ve Francis Richard tarafından gerçekleştirilmiştir.³ Son

³ *André du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France* başlıklı bu çalışmayı İSAM kütüphanesinden temin etmek mümkün oldu. Ancak kütüphanedeki eserin 161-175 sayfaların eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Hem kütüphanedeki nüshanın kopyasını hem de eksik sayfaları yurtdışından temin ederek yardımlarını esirgemeyen başta kütüphane müdürü M. Birol Ülker olmak üzere tüm gayretkeş ekibine müteşekkirim.

derece ayrıntılı ve titiz bir şekilde hazırlanan bu çalışmanın Türkçe çevirisi bulunmadığı gibi Du Ryer hakkında da herhangi bir çalışmaya rastlamak mümkün olmamıştır.

A. André Du Ryer'ün Hayatı ve Eserleri

André Du Ryer'ün hayat hikâyesinin tamamı hakkında çok fazla kaynak bulunmamaktadır. 16. yüzyılın son yıllarında Fransa'nın orta kısmında yer alan Marcigny kasabası yakınlarında yaşayan orta hâlli bir asilzade ailesinde dünyaya geldi. 1616 yılları civarında, 1591-1605 yılları arasında İstanbul'da Fransız büyükelçisi olarak görev yapmış olan hamisi François Savary de Brèves'in⁴ isteği üzerine Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmek üzere Mısır'a gitti. Burada beş yıl ikamet ettikten sonra Fransa'ya döndü. 1623 yılında İskenderiye konsolos vekili olarak atandıktan sonra Mısır'a geri döndü. Tüccarların şikâyeti sonucunda bu görevinden alınan Du Ryer, 1626'da Fransa kralının Arapça ve Türkçe tercümanı görevine getirildi. 1631'de Babiâli nezdinde yeni Fransız elçisi tayin edilen Henri du Gournay'ın kâtibi, tercümanı ve danışmanı olarak beraberinde İstanbul'a geldi. 1632 yılında Sultan IV. Murat, Du Ryer'ü özel bir vazifeye görevlendirerek Fransa'ya gönderdi (Larzul, 2008; Hamilton, 2017; Hamilton & Richard, 2004; Derost, 1935; Beauvois, 1856; Jourdain, 1855). Bu görevin mahiyeti,

⁴ François Savary de Brèves (1560-1628), IV. Henry tarafından Fransa büyükelçisi tayin edilmiş ve 1591-1606 yılları arasında İstanbul'daki bu görevini başarıyla yerine getirmiştir. De Brèves'in başarısı, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ittifakın pekişmesiyle sınırlı kalmamıştır. O, Fransızların Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri ticaretin hacmini artırmış, Kudüs'e giden Hıristiyan hacılarına himaye etme hakkını ve Roma Katoliklerinin ibadet özgürlüğünün garantörlüğünü elde etmiştir. Osmanlı payitahtındaki bu başarılarından dolayı kendisine İskenderiye'deki Fransız konsoloslugu verilmiştir (Hamilton, 2017, s. 415-416). 1608 yılında Fransa'nın Roma büyükelçisi olarak tayin edilen De Brèves'in 1628 yılında yayımlanan *Relation des voyages de Monsieur de Brèves adlı eserine eklediği* "Discours abrégé des asseurez moyens d'aneantir & ruiner la Monarchie des Princes Ottomans" [Osmanlı Prenslerin İktidarını Yıkma ve Yok Etme İmkânlarını Temine Dair Söylem] ve "Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le grand Seigneur, & de l'utilité qu'elle apporte à la Chrestienté" [Kralın Sultanla İttifakı ve Bunun Hıristiyanlığa Sağladığı Faydaya Dair Söylem] başlıklı iki metnin oluşturduğu çelişkili durum Niall Oddy tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Birinci metinde Balkanlardaki Hıristiyanlar, Lübnan'daki Maruniler, Mısır'daki Kıptiler ve hatta Rumlarla Fransa'nın ittifak kurarak bu yerel grupların Osmanlı idaresine başkaldırmasının sağlanması önerilmektedir. İkinci metinde ise Fransa ile Osmanlı arasındaki ittifak methedilmektedir (Oddy, 2018). Roma'daki görevi esnasında *De Brèves hem bilimsel hem de misyonerlik amaçlarına hizmet etmek amacıyla Arapça ve Süryanice yazı karakteriyle baskı yapabilen bir matbaa kurdu*. 1613 yılında İtalyan Cizvit kardinal Roberto Bellarmino'nun *Doctrina Christiana* adlı eserinin Arapça çevirisinin iki baskısı bu matbaada yapıldı. Arapça baskı özellikle Mısır'daki Kıptilere yönelikti. Hem Latince hem de Arapça metni içeren ikinci baskı ise Avrupa'da Arapça tahsil eden öğrencilerin faydalanması için hazırlanmıştı (Hamilton & Richard, 2004, s. 41).

ne kadar sürdüğü, hangi maksatla yapıldığı, hangi sonuçların elde edildiği hakkında bilgi yoktur. Ancak bu durum, Du Ryer'ün Osmanlı makamlarının güvenini kazandığının açık bir göstergesidir.

Derost tarafından özel bir arşivde keşfedilerek 1935 yılında yayımlanan "Instruction des Affaires de l'Orient" (Şark Meselelerine Dair Talimat) başlıklı raporda Du Ryer'ün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız diplomatik temsiline ilişkin görüşleri yer alır. Mısır'da konsolos yardımcısı olarak başlayan diplomatik görevi esnasında Osmanlı bürokrasisi, Türklerin karakteri, dini ve ahlaki yapıları hakkında ayrıntılı bilgi ve tecrübe elde eden Du Ryer'e göre Fransa kralının elçileri İstanbul'a dört temel amaçla gönderilmektedir. Bunların ilki, Fransa kralıyla Osmanlı padişahı arasındaki dostluk ilişkilerinin devamını sağlamaktır. İkinci amaç, I. François zamanında olduğu gibi Fransa'nın düşmanları karşısında Osmanlıları kendi yanlarına çekerek onların askeri desteğinden faydalanmak. Diğer bir amaç ise Osmanlı topraklarında ticari faaliyet yürüten tüccarların menfaatini temin etmektir. Elçinin yerine getirmesi gereken bir diğer görev ise dinle alakalıdır: Kudüs'teki dindaşların güvenliğini sağlamak. Bu belgede Du Ryer'ün verdiği tavsiyelerden bir diğeri Yahudilerle ilgilidir. Ona göre Yahudiler çok iyi casus olup devletin iç işleri hakkında bilgilere ulaşabildikleri için bunlardan faydalanmak gerekir. Diğer taraftan dini otoritesi ve itibarı ve görüşlerinin devletin önemli meselelerinde belirleyici oluşu dolayısıyla Şeyhülislamın (Mouphti) dostluğunu kazanmakta fayda vardır. Türkleri ayartmanın zor olduğuna dikkat çeken Du Ryer, rüşvet vermenin yararından söz eder: "Onun (Şeyhülislamın) ve Babıali'nin belli başlı vezirlerinin dostluğunu kazanmak için Şark'ta bulunması zora olabilen Hıristiyanlara ait bazı küçük hediyeler sunmak gerekir" (Derost, 1935, s. 248).

Sadece diplomatik konularla uğraşmayı bilimsel merakı ve özellikle de Şark dillerine (Türkçe, Arapça ve Farsça) karşı olan ilgisinden dolayı olsa gerek ki Du Ryer, Mısır ve İstanbul'da ikamet ettiği sürede çok sayıda el yazması toplamıştır. Alastair Hamilton ve Francis Richard'ın tasnifine göre Du Ryer'ün kütüphanesinde Şark'tan getirdiği elli civarında el yazması bulunuyordu (Hamilton & Richard, 2004, s. 159 vd.). Bu el yazmaları arasında çok sayıda Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça sözlük, tefsir kitabı ve Fars ve Türk edebiyatına ait kitaplar yer alır. Bu kaynaklar sayesinde Du Ryer, Avrupa'da neşredilen ilk Türkçe gramer kitaplarından birini kaleme almış, el yazması hâlinde kalan Türkçe-Latince sözlük hazırlamış, İranlı şair Sadi Şirazi'nin *Gülistan* adlı eserinin bir kısmını Fransızcaya tercüme ederek Avrupalıları Fars edebiyatının şaheserlerinden

biriyle tanıştırmıştır. Ancak Du Ryer'ü ünlü kılan eseri, bu çalışmanın da konusu olan Kur'an tercümesidir. Bu son çalışmaya geçmeden önce Du Ryer'ün kişiliği ve gayesi hakkında ipuçları veren diğer eserler hakkında önemli gördüğümüz birkaç hususa işaret edelim.

Du Ryer'ün ilk neşriyatı, 1630 yılında yayımlanan Paris'te basılan *Rudimenta grammatices linguae turcicae* adlı eseridir. Latince yazılan bu Türkçe gramer kitabının 1633'de ikinci baskısı yapılmıştır. Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramer kitabı, Alman dilbilimci Hieronymus Megiser'e aittir. Megiser, 1612 yılında *Institutionum linguae turcicae libri quatuor* adlı bu eserin ilk sayfalarında Macaristan kralı Matthias için yazdığı ithaf yazısında Türklerin "barbar"⁵ ve Türkçeyi de "barbarca" bir dil şeklinde nitlendirmesine rağmen yine de bu dili öğrenmekte fayda olduğunu belirtir. Megiser'e göre "düşman" ile pazarlık yapmak isteyen herkes için Türkçe bilmek önem arz ettiği gibi misyonerlik faaliyetinde bulunanlar için de böyle bir donanımına sahip olmak gerekir. Bu dil sayesinde Hıristiyanlık, Müslüman milletler arasında yayılacak ve "iğrenç ve aşağılık Kur'andaki saçmalıkları ve küfürleri" reddetme imkânı doğacaktır. (Megiser, 1612).

Hamilton ve Richard'a göre Du Ryer, Türkçe gramer yazmaya muhtemelen Mısır'da bulunduğu yıllarda karar vermiştir. Daha önce ifade edildiği gibi bu kararda sahip olduğu el yazması sözlükler ve gramer kitapları belirleyici olmuştur. Megiser'in gramer kitabının pek yaygın olmadığı ve bundan dolayı da Du Ryer'ün bu kitaptan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır (Hamilton & Richard, 2004, s. 64). Megiser'in çalışmasından haberdar olmadığı için kitabının başına koyduğu ithaf yazısında Du Ryer, Türkçe gramer kitabı kaleme alan ilk Avrupalının kendisini olduğunu ifade eder.

Rudimenta grammatices linguae turcicae, Türklerle iletişim kurma

⁵ Türklere ilişkin bu olumsuz imaj çağımıza kadar gelmiştir. Ünlü İngiliz tarihçi ve tarih felsefecisi R.G. Collingwood, 1942 yılında yayımlanan *The New Leviathan or Man, Society, Civilization and Barbarism* adlı eserinin son bölümünde dört tür "barbarlık"tan bahseder. Üçüncü "barbarlık" türünün Türklere ait olduğunu savunur. Barbarlığı "medeniyet düşmanlığı" (hostility towards civilization) (Collingwood, 1947, s. 342) şeklinde tanımlayan Collingwood'un Almanları da aynı kategori altında değerlendirmesinden asıl niyet sezilenebilmektedir. Zygmunt Bauman, "medeniyet" (civilisation) kavramının Batılı bilginler tarafından geliştirilen söylemde yabancı kültürleri ortadan kaldırmaya ve kendine benzetmeye yönelik mücadelenin -Bauman "crusade" (haçlı seferi) terimini kullanır- adı olduğuna dikkat çeker (Bauman, 1989, s. 93). Bu açıdan bakıldığında "barbar" kavramı istenilmeyen, yok edilmesi gereken, olmaması gerekeni ifade eder. Avrupalıların muhayyilesinde Hıristiyanlığın medeniyetin doruk noktasını oluşturduğunu hatırlamak gerekir. Bu düşünceye göre Türkleri ya maddi olarak ya da onları Hıristiyanlaştırmak suretiyle manevi olarak yok etmek, onların "barbarlık"larını ortadan kaldırmak gerekiyordu.

ihtiyacı duyan tüccarlar, diplomatlar ve misyonerlerin istifadesine yönelik tasarlanmasına rağmen, eserin asıl amacının Türkleri Hıristiyanlık dininin hakikatine döndürmek olduğu dile getirilir. Türkçe gramer kitabının 1633 yılında yapılan ikinci baskısı için Kardinal Richelieu'ye ithafen yazılan ilk sayfalarda Hıristiyanlık propagandasının esas alındığı tekrar edilir. Hamilton ve Richard'ın dikkat çektiği gibi bu kitabın ikinci kez basılması Richelieu'nün misyonerlik politikasının bir parçası olduğunu gösterir (Hamilton & Richard, 2004, s. 94).

Birçok hata barındırsa da Du Ryer'ün *Rudimenta grammatices linguae turcicae*'sı Avrupa'da Türk dili araştırmalarının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Endülü's'te parlayan İslam kültür ve medeniyeti Ortaçağ boyunca Avrupalıların gözlerini kamaştırmıştır (O'Brien, 2009). Arapların üst düzey bir kültüre zengin bir dile sahip olduğu kabul edilirken Türklerin kültürden yoksun olduğu yönünde yaygın bir kanaat oluşmuştur. Ancak İstanbul'un fethinden sonra Avrupalının zihnindeki Türk imajında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Fakat, Türkler, devlet ve askeri düzenleri, cesaretleri, disiplinli oluşları, misafirperverlikleri ve samimiyetleri gibi birçok özellik ve nitelikten dolayı övgüye layık görülse de "barbar" kategorisinden bir türlü kurtulamamıştır.

"Düşmanların", "barbarların" ya "dinsizlerin/kâfirlerin" kitaplarını ya da bunlarla ilgili kitapları yayımlamak, yakın bir zamana kadar Avrupalı bir yazar için adeta mayınlı tarlada yürümek gibiydi. Bu hassas konulardan başta Kilise olmak üzere birçokları rahatsız olabiliyordu. Dolayısıyla bu tür konularda kitap neşredebilmek için kitabın faydalı olacağı konusunda sansürcüleri ikna etmek gerekiyordu. En sık başvuru olan ikna gerekçelerinden biri, İslam'ın sahte bir din olduğunu ispat etmek suretiyle düşmanın dini yıkma ya da misyonerlik faaliyetiyle Hıristiyanlığın hakikatini kabul ettirme amacının öne sürülmesiydi. Türkçe gramer kitabının yazılış amacı olarak bu ikinci yolu tercih edilmiştir. Bu gramer kitabının misyonerler için ciddi faydalar sağlayacağını ileri sürmesi (de Turcarcum ad veram christi fidem conversione) (Du Ryer, 1630), aynı alanda misyonerler tarafından ve misyonerlere yönelik hem Paris hem de Roma'da Katolik inancını yaymak amacıyla kurulan ilk propaganda örgütü *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* tarafından neşredilmesine öncülük etmiştir (Hamilton & Richard, 2004, s. 67).

Du Ryer'ün önemli katkılarından bir diğeri, Avrupa kültürünü Doğu edebiyatıyla tanıştırmak olmuştur. 1634 yılında yayımlanan *Gulistan ou l'Empire des roses* Avrupalı okurların Şark edebiyatıyla ilk

karşılaşmalarından biridir. Firdevsi ve Hafız'la birlikte İran edebiyatının üç büyük şahsiyetinden biri olan Şirazlı Sadi'nin *Gülistan* adlı eseri, Osmanlı eğitim kurumlarının her kademesinde okutulan ve iyi anlaşılması için şerhler yazılan klasik eserlerden biriydi. Kitaba yazdığı giriş yazısında Du Ryer, bu eserin Osmanlı coğrafyasında büyük bir rağbet gördüğünü ve onu bu yüzden tercüme ettiğini dile getirir. 1258 yılında nesir-nazım karışık olan kaleme alınan Sadi'nin bu eseri, bir giriş, sekiz bölüm ve kısa bir sondan oluşmaktadır. Her bölümde farklı sayıda hikâye anlatılmaktadır. Örneğin, padişahların tabiatı hakkındaki birinci bölümde 41 hikâye dile getirilirken dervişlerin ahlakına dair olan ikinci bapta kırk sekiz hikâye bulunur. Du Ryer, *Gülistan*'ın orijinal bölümlerine riayet etmiş ancak her bir bölümdeki hikâyelerin tamamını değil bazılarını seçerek tercüme etmiştir. Örneğin dermansızlık ve ihtiyarlık konusunun işlendiği altıncı bölümde anlatılan dokuz hikâyeden sadece dördünü nakletmiştir. Bu nakiller, orijinal metnin çevirisi değil, Fransız okurun anlayabileceği dilden birer özet anlatım mahiyetindedir.

Tercümesinin başına yazdığı ithaf yazısında Du Ryer, bir taraftan Şark düşüncesini Batı'ya aktarmanın zorluğundan bahsederken diğer taraftan da manzum bir eserin çevirisine aynı şiiresselliğin kazandırılmasının zor bir iş olduğunu hatırlatmaktadır. Sadi'nin bu eserinin orijinal metninin bile anlaşılması zor olduğu için çok sayıda şerh yazılmıştır. Eserin ne kadar zor anlaşıldığını ifade etmek için "*Gülistan*, yedisinde okunmaya başlanır ama ancak yetmişinde anlaşılır" denmiştir (Kaynar, 2004, s. 13). Du Ryer, mütevazı bir şekilde yaptığı çeviriyle metnin aslına dilsel/şekilsel paralellik elde etmekten ziyade müellifin kastettiği anlamı aktarmakla yetindiğini dile getirmektedir (Du Ryer, 1634). *Gülistan*'da anlatılan hikâyeler ahlaki öğütler içermektedir. Her hikâyeden alınması gereken birer hisse vardır. Du Ryer'ün literal bir çeviriden ziyade önemli gördüğü bazı hikâyelerdeki hikmetleri Avrupalı okurun anlayacağı şekilde aktarmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.⁶

⁶ Du Ryer'ün *Gülistan*'ı aktarırken böyle bir yolu tercih etmesi, onun Farsça bilgisinin ne düzeyde olduğu konusuyla da ilgili olabilir. Derost'a göre Türkiye'de ikamet ettiği esnada Du Ryer, Arap, Türk ve Fars edebiyatları ve dilleri konusunda mükemmel bir vukufiyet kazanmıştır (Derost, 1935, s. 241). Eserin başında yer alan ithaf yazısında Du Ryer, ülkesinden uzak ecnebi ülkelerde geçirdiği sürede Türklerin, İranlıların ve Arapların örf, adet ve dillerini öğrenme fırsatı elde ettiğini ifade etmektedir (Du Ryer, 1634). Bazı araştırmacılar, bu eserin Farsça aslından değil, Türkçe bir tercümeden aktarıldığını düşünmektedir (Jourdain, 1855, s. 124). Nitekim çevirideki bazı ipuçları şerhlerden faydalandığı yönündeki bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin altıncı babın birinci hikâyesinde Sadi, isim vermeksizin kendisine kötü davranan çocuğunun hâllerinden söz eden bir ihtiyardan bahsederken Du Ryer, "Rostem" ismini zikreder (Du Ryer, 1634, s. 142). Eğer

André Du Ryer'ün adının duyulmasını sağlayan en önemli eseri Arapçadan yerel bir Avrupa diline ilk kez yapılan Kur'an tercümesi olmuştur. Du Ryer'ün diplomatik kariyeri, Şark dillerine ve edebiyatlarına duyduğu ilgi hakkında yukarıda verilen bilgilerden sonra Theodor Bibliander'in Latince Kur'an çevirisinin baskısından yaklaşık yüz yıl sonra Paris'te Antoine de Sommaville'in matbaasından çıkan bu ilk Fransızca Kur'an tercümesinden ayrıntılı bir şekilde bahsedebiliriz.

B. L'Alcoran de Mahomet

Kur'an, Fransızcaya ilk kez 1647 yılında tercüme edilerek Paris'te şu başlıkla yayımlanmıştır: *L'Alcoran de Mahomet translaté d'arabe en françois par le sieur du Ryer*. Bu eserin yazılış şartları hakkında yok denecek kadar az bilgi vardır. Tercümeye Du Ryer'ün ne zaman ve nerede başladığı, bazı tefsir çalışmaları dışında hangi kaynaklardan (daha önce yapılmış Latince Kur'an çevirilerinden, sözlüklerden) ve hangi kişilerden faydalandığı konusunda doğrudan bilgi sahibi değiliz. Bu konularda Du Ryer hiçbir belge bırakmamıştır.

Tercümenin ilk sayfalarını "Au lecteur" (Okuyucunun Dikkatine) başlıklı iki sayfalık yazı oluşturmaktadır. Devamında "Sommaire de la religion des Turcs" (Türklerin Dini Hakkında Özet) başlıklı üç buçuk sayfalık bölüm yer almaktadır. Bu bölümlere sayfa numarası verilmemiştir. 1-648 arasındaki sayfaları Kur'an'ın yüz on dört suresinin tercümesi oluşturmaktadır. Tercüme, surelerin tercümesinin sonuna "Fin" (son) yazısıyla sona ermemektedir. Ancak ilginç bir şekilde kitap burada sonlanmamaktadır. Devamındaki sayfalarda, Marsilya şehri idarecilerinin, Mısır'daki konsolos yardımcılığı görevi esnasında Fransız tüccarlar ve Fransa lehine gösterdiği üstün gayretinden dolayı Du Ryer'e yazdıkları 12 Şubat 1633 ve 24 Ağustos 1632 tarihli iki mektup aktarılmıştır. Eserin son bir buçuk sayfasını "Traduction du commendement du Grand Seigneur" başlığıyla Sultan IV. Murat'ın bir fermanın tercümesi oluşturmaktadır. Hicri 1040 yılı Zilhicce ayının son günü irat edilen bu fermana Du Ryer'ün Padişah tarafından birkaç önemli iş için (pour plusieurs importantes affaires) Fransa'ya gönderildiği ifade edilmekte ve yetkililere yolculuğu esnasında kendisine her tür izin verilmesi ve yardımın yapılması emredilmektedir.

Bu ilk tercümenin bazı nüshalarının en başında Şansölye Pierre

o, bu ismi kendi uydurmadıysa –ki böyle bir şeyi neden yapsın?-, bunu muhtemelen okuduğu bir Gülistan şerhinden almıştır.

Séguier için yazılmış bir ithaf yazısı olduğu rivayet edilmektedir.⁷ 1635 yılında kraliyet Şansölyesi tayin edilen Séguier, Şark meraklısı ve nüfuzlu bir devlet adamıydı. Bu ithaf yazısında Du Ryer, Kur'an tercümesini yapma nedenini Petrus Venerabilis, Theodor Bibliander ya da yarım asır sonra yeni bir Latince Kur'an tercümesi yayımlanacak olan kardinal Ludovico Marraccio'nun (1612-1700) İslam'a karşı bir polemik malzemesi oluşturmaktan ibaret görmez. En azından bu ithaftan Du Ryer'ün salt reddiye anlayışını terk ederek daha pragmatik bir hedef gözettiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışın farklı oluşunun, adı geçen diğer mütercimlerin aksine Du Ryer'ün bir din adamı olmamasından, uzun yıllar Osmanlı topraklarında yaşamış olmasından ve kariyerini bir diplomat olarak sürdürmesinden kaynaklandığı muhakkaktır. Kur'an'ı tercüme etmeyi İslam'la daha etkin bir şekilde mücadele etmenin bir aracı olarak gören, "düşmanı kendi silahıyla vurma" amacı güden teolojik/apolojetik zihniyetten farklı olarak Du Ryer, böyle bir teşebbüsün öncelikle Fransız tüccarların ticari çıkarları açısından faydalı olacağı kanaatindeydi:

"Efendim, Krala Mısır, İstanbul ve Şark'ın diğer yerlerinde hizmet ettiği süre zarfında [...] Padişahın (Le Grand Seigneur) emirlerinin içerdiği şeyler onların [Müslümanların] şeriatlarındaki hususlarla, Kur'an'daki hükümler, ayetler ve örneklerle desteklenirse erkân-ı devlet ister ikiyüzlülüklerinden ister saygı duydukları için olsun karşı gelmeye cesaret edemeyecekleri için onlarla iş yapmanın ve çoğu zaman bize karşı duydukları antipatinin üstesinden gelmenin en avantajlı yolu, onları kendi silahlarıyla vurmak ve tüccarların huzurunu bozmak isteyenlerin kötülüğüne karşı kendi öğretilerini kullanmak olduğunu gördüm. Bu Şeriat (Loy) düzgün şekilde anlaşılır ve Türklere gösterilirse ticaretin kolaylaşmasına büyük bir avantaj sağlayabileceği gibi bu dinle mücadele etmek ve yanlış ve sahte olduğuna [kendi argümanlarıyla] ikna etmek için Hıristiyanların bu dinin gülünç saçmalıklarını öğrenerek Tanrı'ya hizmet hususunda da daha az faydalı olmayacaktır. Böylece Efendim, Muhammed'i Fransızca konuşturdum,

⁷ Fransa Milli Kütüphanesi tarafından *L'Alcoran de Mahomet*'in bu ilk baskısının biri siyah beyaz diğeri ise renkli olmak üzere iki dijital kopyası oluşturulmuştur. Bu kopyada da söz konusu metin yer almaz bkz. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109735r/> ve <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k87050263.r>, erişim 14.09.2020. İlk baskıda yayımlanan bu ithaf yazısını Hamilton ve Richard, çalışmalarının sonuna ek olarak koymuşlardır (s. 141-142). Kitabın 1649 yılında yine *Antoine de Sommerville tarafından* yapılan ikinci baskısında bu yazı yer alırken aynı yıl yapılan İngilizce tercümede görülmemektedir. İkinci Fransızca baskı için bkz. https://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_00G000100137001102231458/IMG00000001, erişim 14.09.2020. İngilizce tercümesine şu adresten ulaşmak mümkündür: <https://archive.org/details/alcoranofmahomet00dury/mode/2up>, erişim 14.09.2020.

Tanrı'nın yüce şanı, ticaretin selameti ve Şark milletlerine Hıristiyanlığı vaaz edenlerin istifadesi için onun Kur'an'ını (son Alcoran) dilimize aktardım [...] Bu telakkiler, bu yeni Versiyonu özellikle İmanın Yayılması (Propagation de la Foy) için seferber olan o yeni Elçilerin (Apostres) hizmetinde olsun diye size takdim etme cesaretini verdi" (Du Ryer, 1649).

Yukarı paragraftaki ifadelerle bu uzun alıntıda sarf edilen cümleler arasında bir çelişki varmış gibi görülebilir. Özellikle "kendi silahlarıyla vurma" tabirinden bir polemik havası hissedilebilir. Ancak, dikkat edilirse kendinden önce Kur'an tercümesiyle ya da daha genel olarak Türkler veya İslam konusuyla ilgilenenlerin aksine Du Ryer, Hıristiyan polemistler gibi İslam'ı ya da Türkleri "düşman" olarak nitelendirmemektedir. Dolayısıyla buradaki "silah"tan kasıt, düşmanı öldürmek, onu fiziki olarak yok etmek için kullanılan askeri araç değil, öncelikli olarak ticari çıkarların temin edilebilmesi için Türklerin inanç ve hukuk sisteminin temelini oluşturan kitabın içerdiği hükümler hakkında bilgi sahibi olarak bu bilgileri kendi lehinde kullanmaktır. Alıntının sonunda Du Ryer'ün yaptığı Kur'an çevirisinin Osmanlı devleti içerisinde misyonerlik faaliyetinde Hıristiyan din adamlarının hizmetine sunulan bir araç olarak takdim edilmesi nasıl anlaşılmalıdır? Du Ryer, çalışmasına neden böyle bir amaç tayin etmiştir? Gerçek niyeti bu muydu? Bu soruların cevabına geçmeden önce *L'Alcoran de Mahomet*'in baş kısmında yer alan diğer dokümanlardan bahsedip daha şümüllü cevaplar bulmaya çalışalım.

Daha önce yapılan Latince çevirilere değil de Kur'an'ın Arapça metninden tefsirler ve sözlükler yardımıyla doğrudan yapıldığı için özgün bir çalışma olan bu çeviriye Du Ryer'ün yazdığı "Okurların Dikkatine" başlıklı önsözünde 17. yüzyıl Fransa'sında İslam hakkında bilinen şeylerin bir özetini sunmaktadır. Du Ryer, Kur'an hakkındaki hükmünü vererek ilk sözlerine şu şekilde başlar: "Bu kitap... sahte Peygamber Muhammed'in bir icadıdır... Bu saçmalıkların dünyanın büyük bir bölümünü etkilediğine şaşıracaksınız ve bu Kitabın içeriğini bilmenin bu Kanunu [İslam'ı] hor görülür hâle getireceğini teslim edeceksin" (Du Ryer, 1647). Bu ifadelerin uyandırdığı intiba, Du Ryer'ün Kur'an'ı tercüme etmedeki amacının okurların İslam hakkında bu dinin birincil kaynağı olan kitaptan doğru bilgi edinmelerinin sağlanması yönünde olmadığıdır. İslam'ı bu şekilde itibarsızlaştırma, ilk kez görülen bir durum değildi. Ortaçağ boyunca Avrupalıların İslam veya Türkler hakkında kalem aldıkları yazıların temelindeki paradigma, İslam'ın sapkın/sahte bir din olduğu ve Türklerin de "düşman" olduğu öncüllerine dayanıyordu.

Ortaçağda yazılan İslam karşıtı polemiklerin retoriğini tekrar eden bu

ifadelerden Du Ryer'ün bir İslam karşıtı olduğu sonucu ortaya çıkabilir mi? Bu sorunun birçok araştırmacının da merakını çektiğini görmekteyiz. Hıristiyanlığa hizmet etmek için gayret ettiğini *L'Alcoran de Mahomet* gibi diğer eserlerinde de dile getiren Du Ryer, bir taraftan Kur'an'ın "sahte" bir peygamberin "safsataları"yla dolu bir kitaptan ibaret olduğuna inanıyor idiyse neden anlaşılması ve tercüme edilmesi son derece zor olan böyle bir kitabı tercüme etmeye karar vermiştir? Dominique Carnoy'a göre bunlar tedbir amaçlıydı. Belki de Du Ryer yazıya döktüğü ifadelere katılıyordu ama daha da önemlisi Kiliseyi "ürkütüp" sansüre takılma riskini aşmak gerekiyordu (Carnoy, 1998, s. 42). Kitabın yayımlanabilmesi için Du Ryer'ün haklı sebeplere dayandığına dair "ideolojik gerekçeye" ihtiyacı vardı (Hamilton & Richard, 2004, s. 93).⁸

İlginç olan husus, tüm "tedbirlere" rağmen Du Ryer'ün Kur'an tercümesi resmi makamların izniyle basılmasına rağmen sansürden yine de kurtulamamış olmasıdır. Aslen piskopos ve manastır başrahiplerini tayin etmek ve Kilisenin başka işlerine müdahale etmek için Richelieu tarafından kurulan *Le conseil de Conscience* (Vicdan Şurası) altı kişilik bir heyetten oluşuyordu. Bu kurumun kitaplar hakkında sansür kararı verme yetkisi de bulunuyordu. Du Ryer'ün Kur'an tercümesini görüşmek üzere bir araya gelen heyet mensupları arasında büyük anlaşmazlıklar vardı. Katolik Kilisesinin daha sonra aziz ilan ettiği rahip Vincent de Paul'ün itirazı

⁸ Devletle Kilisenin el birliğiyle işlettiği sansür mekanizması sonucunda çok sayıda eser yasaklanmış, yazarları hapse atılmış ve hatta görüşlerinden dolayı –örneğin Roma Katolik Kilisesi'nin Engizisyon mahkemesinde yargılanıp sapkın/heretik ilan edildikten sonra Roma'da diri diri yakılarak idam edilen İtalyan filozof ve bilim adamı Giordano Bruno (1548-1600) gibi- hayatlarından olanlar da olmuştur. İslam ve onun kutsal kitabı Kur'an hakkında yazmak da inanç ve düşünce özgürlüğünün son derece kısıtlı ve hatta bazen hiç olmadığı bir ortamda son derece riskliydi. Bazı araştırmacılara göre Arap harfleriyle Pagninus Brixienensis tarafından 1530 yılında Roma'da (Veinstein, 2013, s. 244; Students' Britannica India, 2000, s. 230; Arnold, 1874, s. 77) diğer bazılarına göre ise 1537-1537'de Venedik'te neşredilen Kur'an nüshaları Papanın emriyle yakılmıştır (Hamilton & Richard, 2004, s. 92; McAuliffe, 2020). Bu çeşit cezalar, bu tür teşebbüslere girişenlerin emeklerinin heba olacağını hatırlatmaya ve gözlerini korkutmaya yönelikti. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı üzere Rodbertus'un yaptığı Latince ilk Kur'an tercümesini matbaasında basmak isteyen Johannes Oporinus bu girişiminden dolayı hapse atılmış ve Martin Luther gibi nüfuzlu kişiler tarafından kurtarılmıştır. Protestanlar tarafından yapıldığı için Bibliander'in hazırladığı bu baskıyı Katolik Kilisesi yasaklı kitaplar indeksine koymuştur. İlk İtalyanca Kur'an tercümesini neşreden Andrea Arrivabene ise 1551 yılında Luther taraftarı olmakla suçlanmıştır. Neşrettiği tercüme onun aleyhinde delil olarak gösterilmiş ve nitekim 1570 yılında Engizisyon mahkemesinin kararıyla Kur'an tercümesinin nüshaları Venedik meydanında yakıtılmıştır. 1603'te yayımladığı umumi fermanla Papa, İslam hakkında yazılan her şeyi yasaklamıştır (Hamilton & Richard, 2004, s. 93).

belirleyici olmuş ve nihayetinde kitabın satışı yasaklanmıştır. Ancak bir tanışın ifadesiyle bu yasağa rağmen Du Ryer'ün çevirisi gizlice satılmaya devam etmiş ve bu durum onun değerini daha da artırmıştır (Pintard, 2000, s. 86).⁹

Du Ryer'ün Kur'an tercümesinin başına okurların dikkatine yönelik yazdığı iki sayfalık bir giriş yazısından sonra üç buçuk sayfalık "Sommaire de la religions des turcs" (Türklerin Dininin Özeti) başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Başlığın çarpıcı tarafı, bütün Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an tercümesinin başına "Türklerin" dininden bahsedilmiş olmasıdır. Bu durumla dönemin Avrupa literatüründe sıkça karşılaşılmaktadır. Avrupalıların Endülüs kanalıyla temas kurdukları İslam medeniyetinin temsilcileri olan Araplarla temasların ön planda olduğu zamanlarda "Müslümanlar" terimi karşılığında "Sarazenler" kelimesi kullanılırken Osmanlıların tarih sahnesine girişinden sonra Avrupalıların zihninde Müslümanlık, Türklükle özdeşleştirilmiştir.¹⁰ 15. yüzyılda bir taraftan İstanbul'un fethi diğer taraftan da İspanya'daki Müslümanların yönetimine tamamen son verilmesiyle birlikte bu özdeşlik iyice pekişmiştir.¹¹ Dikkat çeken diğer bir husus ise bu bölümde Du Ryer'ün verdiği bilgilerin doğruluğu

⁹ Bu Kur'an tercümesinin ilgiyle karşılanmasını gösteren diğer bir husus, ikinci baskısının yapıldığı 1649 yılında İngilizce çevirisinin de çıkması ve birçok diğer Avrupa dillerine tercüme edilmiş olmasıdır: Hollandaca (1658) ve bu versiyondan Almancaya (1688), Rusça (1716). Du Ryer'ün çevirisi, 1783 yılında Claude-Étienne Savary'in yaptığı yeni çeviriye kadar güncelliğini korumuştur (Larzul, 2008, s. 360).

¹⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Du Ryer, *Alcoran de Mahomet*'in beş yerinde (s. 160, 216, 355, 390, 555.) sayfa kenarlarında Müslümanları kastederek "Les Turcs" (Türkler) tabirini kullanmaktadır. A'râf suresi 158. ayette geçen "en-nebî el-ümmî" ifadesini açıklığı kavuşturmak üzere sayfa kenarına şu ifade yazılmıştır: "Türkler, Muhammed'in ne okuma ne yazma bilmediğine inanıyorlar" (s. 160). Kitabın başında yer alan "Sommaire de la religion des Turcs" (Türklerinin Dinin Hülasası) bölümünde olduğu gibi burada da Du Ryer'ün "Türkler"den kastının "Müslümanlar" olduğu aşikârdır.

¹¹ Michel Baudier'nin 1625 yılında yayımlanan *Histoire générale de la religion des Turcs* [Umumi Türk Din Tarihi] adlı eserinin hem kapak kısmında yer alan alt başlıktan ve başlığın etrafında yer alan gravürlerde hem de daha çarpıcı olarak kitabın yedinci sayfasında bulunan resimde bu özdeşliğin oldukça somut bir örneği görülmektedir. Sayfanın yarısını kaplayan gravürde ince ve uzun suratlı; başında Osmanlı sarığı taşıyan, ince ve uzun burunlu, ince kaşlı, burma bıyıklı, düzgün uzun sakalı ortadan ikiye ayrılmış klasik bir Türk tipi resmedilmektedir. Resmedilen karakter, üzerinde kaliteli kumaştan yapılmış bir iç gömlek ve üstünde de bir kaftan taşımaktadır. Resme ilk bakıldığında hiç tereddütsüz bunun bir Osmanlı padişahı olduğu izlenimi uyanmaktadır. Ancak resmin üzerindeki yazı bu izlenimi birden altüst etmektedir: "Mahomet prophète des turcs" [Türklerin peygamberi Muhammed]. Resmin altında ise yazarın bakış açısını ve önyargılarını açık ve net bir biçimde yansıtan bölüm başlığı yer almaktadır: "Türklerin, Berberilerin (Mores), Arapların, Farsların, Tatarların ve birkaç yerli halkların sahte peygamberi olan iğrenç sahtekâr Muhammed'in doğumu, hayatı ve ölümü" (Baudier, 1625, s. 7).

ve bir önceki bölümün aksine herhangi olumsuz bir yorumda bulunmamasıdır. Üstelik burada Du Ryer sadece tasviri yaklaşımla da yetinmeyerek hem fenomenolojik hem de karşılaştırmalı bir tavır sergiler. Du Ryer'ün İslam'la ilgili bilgileri sadece kitabi düzeyde değildir. Daha önce de ifade edildiği üzere Du Ryer, Mısır'da beş yıl kalarak burada Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendikten sonra belli bir müddet İstanbul'da yaşamıştır. İslam coğrafyasında bizzat bulunarak Müslümanları doğrudan gözleme imkânı bulan Du Ryer (Du Ryer, 1634), aktardığı "Türklerin dini" hakkındaki özet bilgilerin doğruluğunu büyük ölçüde bu tecrübesine borçludur. Du Ryer, Müslümanların yıl boyunca kazandıklarının onda birini yılın ilk günü fakirlere vermek zorunda oldukları yönünde verdiği bilgide olduğu gibi cüzi hatalar yapmış olsa da bazı araştırmacıların savundukları gibi (Gerstenberg, 2012; Hamilton & Richard, 2004; Larzul, 2009) sünnet olmanın İslami bir "sakrament" olduğu ya da namazdan önce aldıkları abdestin günahlarını arındırdığına inanmalarını yanlış göstermeleri doğru değildir. Aslında bu bilgiler etnolojik açıdan doğrudur ve hatta bugün bile halk arasında bu şekilde inanılmaya devam etmektedir.¹²

Du Ryer'ün Kur'an tercümesinin hangi gayeyle yapıldığı konusunu tam bir netliğe kavuşturmak mümkün olmasa da bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu çalışmanın apolojetik bir amaç taşımadığı, mümkün olduğunca tarafsız ve bilimsel bir kaygıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Kettonlu Rodbertus ya da Bibliander gibi araştırmacıların yaptıkları Kur'an tercümelemleri, İslam'a karşı bir silah olarak kullanılacak geniş bir metin yelpazesi arasında bir metin ya da Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için misyonerlerin gayesine hizmet edecek bir araç olarak görülürken Du Ryer, farklı bir perspektif ortaya koymuştur. Bu perspektifi belirleyen önemli etkenlerden biri, Du Ryer'ün hedef okur kitlesi olmuştur. Önceki çeviriler, Hıristiyan din adamlarına ve genel olarak İslam'a apolojetik perspektiften yaklaşmak isteyen Hıristiyanlara yönelikken Du Ryer'ün çalışması Doğu'daki tüccarlara ve daha genel olarak Doğu'ya ve Şark kültürüne merak saran okumuş insanlara ve seyyahlara yöneliktir. Avrupa'da hâkim olan genel apolojetik tavırdan uzaklaşmak istese de Du Ryer, İslam'ın Kilise ve iktidar tarafından bir sapkınlık olarak kabul edildiği bir çağda bu dinin kutsal kitabını sempatik ya da en azından objektif/bilimsel bir gayeyle tercüme etmesi ya da böyle bir şey yaptığını söylemesi oldukça zordu (Larzul, 2009, s. 149-150). Üstelik Türklerin Avrupa'nın bizzat varlığını tehdit eder hâle

¹² Örneğin bkz. Nihat Hatipoğlu, "Abdest Küçük Günahları Siler", Sabah, 08 Şubat 2019, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2019/02/08/abdest-kucuk-gunahlari-siler>, erişim: 30.08.2020.

geldiği bir zamanda “düşmanların” dinlerine hoşgörüyü yaklaşmak akıl kârı değildi. Bu tarihsel şartlar altında Du Ryer'ün eserini Hıristiyanlığın savunması doğrultusunda kaleme aldığı izlenimini uyandırmak için gerekli ifadeleri kullanmış olması anlaşılabilir bir durumdur. Birçok yeni araştırma, Du Ryer'ün İslam'a yönelik eleştirilerinin sıkı bir şekilde uygulanan sansürü aşmaya diğer bir ifadeyle İslam'a ve özellikle de Türklere olan sempatisini kamufle etmeye yönelik bir strateji olduğunu ortaya koymuştur (Carnoy, 1998; Hamilton & Richard, 2004; Gerstenberg, 2012; Elmarsafy, 2014).

L'Alcoran de Mahomet hangi amaçla çevrilmiş olursa olsun en nihayetinde önemli olan şey, onu içeriği ve çevirinin değeridir. Bu Fransızca çevirinin bir ilk olduğunu hatırlayalım. Du Ryer'ün önünde Latince çeviriler haricinde yardım alabileceği başka bir örnek yoktur. Çevirilerdeki bazı benzerliklerden hareketle Marie Thérèse d'Alverny, Du Ryer'ün hem Rodbertus'un çevirisinin Bibliander tarafından yapılan baskısından hem Toledolu Mark'ın tercümesinden faydalandığını savunur (d'Alverny, 1948, s. 120), Hamilton ve Richard ise yaptıkları karşılaştırmalar sonucunda Du Ryer'ün çevirisinin Rodbertus'unkinden ziyade Mark'ın tercümesine daha yakın olduğunu ortaya koymuştur. Bu iki araştırmacıya göre şayet Du Ryer, Toledolu Mark'ın tercümesini takip etmiş olsaydı birçok çeviri hatasına düşmemiş olurdu. Örneğin Âl-i İmrân suresinin yedinci ayetinde Kur'an'da *muhkem ve müteşahib* olmak üzere ayetlerin farklı nitelikte oluşlarından bahsedilmektedir. Du Ryer bu ayeti şöyle çevirir: “C'est luy qui t'envoie le Livre, duquel les preceptes sont tres necessaires, ils sont l'origine et le fondement de la Loy, semblables en pureté les uns aux autres, et sans contradiction” [Sana emir ve yasakları elzem olan Kitabı indiren odur. Bunlar saflık bakımından birbirine benzer ve çelişkisiz olarak Şeriatın kaynağı ve esasıdır] (Du Ryer, 1647, s. 47).¹³ Çocukların özellikle anne-babaları yaşlandıklarında onlara ne şekilde davranmaları gerektiğini anlatan İsrâ suresinin yirmi dördüncü ayeti, Du Ryer'ün çevirisinde şöyle yer alır: “... ne les mesprisez pas, priez Dieu qu'il ait pitié d'eux comme ils ont eu pitié de vous, quand ils vous ont eslévé en vostre enfance” [... onları hakir görmeyin ve sizi küçüklüğünüzde büyütürken size merhamet ettikleri gibi siz de onlara

¹³ Âl-i İmrân 3/7: “Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir” (Diyanet Vakfı Meali). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Muhammed Hamidullah'ın Fransızca Kur'an mealinde bu ayet şöyle aktarılmıştır: “C'est Lui qui a fait descendre sur toi le Livre : il s'y trouve des versets sans équivoque, qui sont la base du Livre, et d'autres versets qui peuvent prêter à d'interprétations diverses” (Hamidullah, 2016, s. 49).

merhamet etmesi için Allah'a dua edin] (Du Ryer, 1647, s. 269-270).¹⁴ Toledolu Mark'ın Kur'an çevirisinde hem *muhkem* ve *mütesabih* ayrımına yer verilirken hem de "tevazu kanadı" ifadesi aktarılırken Du Ryer, bu ayrıntıları kaçırmıştır. Diğer taraftan literal tercümeyle esas alan Mark'ın aksine Du Ryer, tefsirler yardımıyla "izahlı meal" tarzında bir tercüme ortaya koymuştur.

Du Ryer'ün Kur'an çevirisi, Kur'an'ın 114 suresini aynı sırayla takip eder. Her bölümün başında sure adlarının Fransızca karşılıkları verildikten sonra hemen altında surenin nerede "yazıldığı" ve kaç ayet içerdiği belirtilir. Örneğin ilk sure Fatiha'nın giriş kısmı şöyledir: "Le chapitre de la pface. Escrit à la Meque, contenant sept versets" [Mukaddime bölümü. Mekke'de yazılmış olup yedi ayet içerir] (s. 1). Surelere numara verilmediği gibi ayetlerin sayısı da belirtilmez. Hiçbir fasıla konulmadan peş peşe sıralanan ayetler, sadece noktalarla ayrılır. Böylece sureler, tek bir parçadan oluşan ve bazen onlarca sayfa uzunluğunda olan paragraflar şeklinde karşımıza çıkar. Böylece Bakara suresi (s. 2-47) kırk beş sayfalık yer tutar. Ayet numaraları belirtilmediği için bazı surelerin ayet sayısı yanlış verilmiştir. Örneğin "La conversion" başlıkla dokuzuncu sure (Tevbe) orijinal metinde yüz yirmi dokuz ayetken Du Ryer bu surenin yüz yirmi ayetten oluştuğunu yazar. Diğer taraftan başlığın altında okuyucuya yönelik bir ikaz yer alır ve bu surenin diğerlerinin aksine besmele ile başlamadığına dikkat çekilerek üç tefsire gönderme yapılır: Gelaldin, Bedaoui ve Tenoir.

Ana metnin yan tarafında tefsir kitaplarına atıflar vardır. Atfın kaynağı hakkında hiçbir ayrıntı verilmeden sadece yazar adı ya da bir örnekle eser adı verilir. Yetmişten fazla atıfla en çok gönderme yapılan kaynak "Gelaldin"dir. Kırka yakın atıfla ikinci sırada "Kitab el tenoir"ın zikredildiği görülür. On yerde "Bedaoui" ismi görülürken, "Chafai" (s. 28), "Mokari" (s. 142) ve "Falkreddin" (s. 500) adlarına birer atıf yapılmıştır. İki yerde "Tefsiri Cevahir" (s. 412, 435), dört yerde ise "Ekteri"ye (467, 494, 599, 614, 630) atıf vardır. Daha önce ifade edildiği üzere Du Ryer kullandığı kaynaklar hakkında hiçbir izahatta bulunmadığı için bunların bazılarını tespit etmek mümkün olmamıştır. Örneğin "Chafai" ile "Mokari"nin kimlikleri aydınlığa kavuşmuş değildir. Hamilton ve Richard çalışmalarının sonuna koydukları dördünce ekte Du Ryer'ün sahip olduğu elyazması eserlerin listesi yer almaktadır. Bu listeden hareketle ismi zikredilen müelliflerin ya da eserlerin

¹⁴ İsrâ 17/24: "Onları esirgeyerek alçakgönüllülikle üzerlerine kanat ger ve: «Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!» diyerek dua et" (Diyanet Vakfı Meali). Muhammed Hamidullah çevirisi: "...et par miséricorde, abaisse pour eux l'aile de l'humilité, et dis : 'O mon Seigneur, fais-leur, à tous deux, miséricorde comme ils m'ont élevé tout petit'" (Hamidullah, 2016, s. 283).

birçoğunun kime ait olduğu tespit edilebilmiştir. Bu koleksiyonun içerdiği eserler arasında Celâleddin el-Mahallî'nin ömrünün sonlarına doğru başladığı *Tefsîrû'l-Kur'ân*'ın yarısını yazdıktan sonra vefat etmesi üzerine öğrencisi Celâleddin es-Süyûtî tarafından H. 870 / M. 1466 yılında tamamlanan ve *Tefsîrû'l-Celâleyn* adıyla meşhur olan eser yer alır. "Gelaldin" terimiyle Du Ryer'ün atıfta bulunduğu eser bu tefsirdir. Koleksiyonda yer alan diğer bir tefsir ise "Kitab el tenoir" şeklinde atıfta bulunulan Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ebî'l-Kâsım et-Tûnisî er-Rîgî'nin H. 707 / M. 1307-1308 yılında tamamladığı *Kitabü't-Tenvîr fî Muhtasari't-Tefsîri'l-Kebîr* adlı kitabıdır. Bu tefsir, adından da anlaşıldığı üzere Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* diye de bilinen *Et-Tefsîrû'l-Kebîr*'inin özetidir. Eserinin bir yerinde Du Ryer'ün, "Falkreddin" diye atıfta bulunduğu (s. 500) kaynak muhtemelen Fahreddin er-Râzî'dir. Koleksiyonda H. 955 / M. 1548 tarihini taşıyan Osmanlıca *Tefsiri Cevahir* adlı elyazması nüsha ile Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî'nin H. 952 / M. 1545 yılında tamamladığı ünlü Arapça-Türkçe sözlük çalışması yer almaktadır. *Ahterî-i Kebîr* adıyla ünlenen ve belli başlı Arapça kaynaklardan faydalanılarak oluşturulan bu sözlük yaklaşık 40.000 kelime ihtiva etmektedir. Du Ryer, *Tefsiri Cevahir*'e iki yerde, *Ahterî*'ye ise beş yerde atıfta bulunmaktadır. Koleksiyonda rastlanmayan ancak *Alcoran de Mahomet* tercümesinde "Bedaoi" ifadesiyle atıfta bulunulan eserler arasında sıklık sırasına göre üçüncü sırada yer alan *Beydâvî Tefsîri*'dir. Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî olan Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî'nin (ö. H. 685 / M. 1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı tefsir çalışması bir îcaz harikası kabul edilmiştir.

Du Ryer'ün tefsir kullanımına ilişkin birkaç örnek verelim. Fil suresinin çevirisi şu şekilde karşılanmıştır: "Ne considere-tu pas comme ton Seigneur a traité ceux qui venoient montez sur des Elefans pour ruiner le Temple de la Meque? leur conspiration n'a t'elle pas esté leur propre perte? Dieu a envoyé contre eux des troupes volantes qui ont jetté sur eux des pierres, sur lesquelles leurs noms estoient imprimez..." [Fillere binerek Mekke'deki mabedi yıkmak için gelenlere Rabbinin nasıl muamele ettiğini düşünmez misin? Allah onlara karşı üzerlerinde adları yazılı olan taşlar fırlatan uçan ordular gönderdi] (Du Ryer, 1647, s. 644).¹⁵ Surenin aslında "Mekke'deki mabet" tabiri yer almadığı gibi fırlatılan taşların "üzerlerinde

¹⁵ Hamidullah meali: "N'as-tu pas vu comment ton Seigneur a agi envers les gens de l'Eléphant ? (1) N'a-t-il pas assigné à égarement leur ruse ? (2) et envoyé sur eux des oiseaux par volées (3) qui leur lançoient des pavés de glaise ? (4)..." (Hamidullah, 2016, s. 601).

adları yazılı olan taşlar” olduğu yönünde de bir ifade yoktur. Bu bilgileri Du Ryer’ün tefsir kitaplarından aldığı kesindir. Nitekim bu bilgilere hem Celâleyn hem de Beydâvî tefsirinde rastlanmaktadır (*Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 822; Kâdı Beydâvî, 2011, c. 4, s. 759). Rahmân suresi 19.-20. ayetlerde iki İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverildiğinden, bunların aralarında bir engel olduğu için birbirine geçip karışmadıklarından söz edilmektedir. Du Ryer’ün çevirisinde “Il fait mesler l’eau douce avec l’eau salée, et l’une se mesle facilement l’une avec l’autre” [Tatlı suyla tuzlu suyu birbirine karıştırıyor ve biri diğeriyle kolay bir şekilde karışıyor] (s. 561). Kur’an’ın Arapça metninde iki denizin mahiyeti hakkında bir bilgi yokken bu ayrıntıyı yeni tefsir kitaplarında (*Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 709; Kâdı Beydâvî, 2011, c. 4, s. 320) bulabiliyoruz. Alak suresinin ilk ayeti, *Alcoran de Mahomet*’de şöyle tercüme edilmiştir: “Lis l’Alcoran et commence par le nom de Dieu qui a tout créé” [Kur’an’ı oku ve her şeyi yaratan Allah’ın adıyla başla] (s. 637).¹⁶ Du Ryer’ün bu ayetin çevirisine eklediği “Kur’an” ve “her şeyi” izahları Dominique Carnoy’un (Carnoy, 1998, s. 44) zannettiğinin aksine mantıksal bir gereklilik ya da Fransız dilinin icap ettirdiği bir durum değil, tefsir kitaplarından aktarılan bir bilgidir. Nitekim Beydâvî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Her şeyi yaratan Allah’ın adını söyleyerek ve O’nun isminden medet olarak Kur’an’ı oku” (Kâdı Beydâvî, 2011, c. 4, s. 717). Nisâ suresindeki dördüncü ayet de akıl yürütmeyle anlam vermenin imkânsızlığını gösteren örneklerden biridir. Bu ayeti Du Ryer şöyle tercüme etmiştir: “... ils ont dit, Nous avons tué le Messie, Iesus fils de Marie, Prophète et Apostre de Dieu : Certainement ils ne l’ont pas tué, ny crucifié, ils ont crucifié un d’entr’eux qui luy ressebloit...” [Dediler ki biz, Allah’ın Peygamberi ve Elçisi, Meryem oğlu İsa Mesihî öldürdük: Muhakkak ki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler, ona benzeyen içlerinden birini çarmıha gerdiler] (s.).¹⁷ Bu ayetin tercümesinin geçtiği sayfada herhangi bir tefsire atıfta bulunmasa da bu bilgileri Du Ryer’ün akıl yürüterek ya da uydurarak değil elinin altındaki elyazması tefsirlerden elde ettiği muhakkaktır.¹⁸

¹⁶ Alak 96/1: “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” (Diyanet Vakfı Meali). Hamidullah meali: “Lis, par le nom de ton Seigneur qui a créé” (Hamidullah, 2016, s. 597).

¹⁷ Nisâ 4 / 157: “Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler” (Diyanet Vakfı Meali).

¹⁸ Du Ryer’ün müracaat kaynakları arasında yer alan Celâleyn tefsirinde söz konusu ayet şöyle izah edilir: “Ve öğünerek 'muhakkak biz Meryem'in oğlu Allah'ın Peygamberi İsa'yı öldürdük' -ki, bu hadise onların kendi zanlarına göredir- demeleri sebebiyle - onları lânetledik. Hâlbuki onu ne öldürdüler ve ne asıverdiler. Fakat o katledilen ve asılan kişi - ki, o onların arkadaşıdır- onlar için İsa'ya benzetilmisti. Allahü teâlâ onlara ona benzeyen

Tefsirlere dayandığı sürece Du Ryer'ün doğru bir tercüme ortaya koyduğu, aksi takdirde yanlış düşme riskinin arttığı anlaşılmaktadır. Yusuf suresinde hiçbir atıf yoktur. En başında, 111 ayetten oluşan surenin 113 ayet içerdiği yönünde yanlış bir bilgi verilmektedir (s. 222). Otuz birinci ayetin tercümesinde Züleyha'nın evine davet ettiği gıyabında ileri geri konuşan şehirdeki kadınların Yusuf yanlarına geldiği esnada et kestiklerinden bahsedilmektedir: "... ce qu'ayant appris, elle leur fit un tres beau festin, et fit entrer Ioseph dans la salle où elles étaient lors qu'elles coupoient de la viande, elles furent tellement surprises et interdites de la beauté de Ioseph qu'elles se couperent les doigts au lieu de couper leurs viandes" [... öğrenince onlara [kadınlara] çok güzel bir ziyafet çekti ve et keserlerken buldukları odaya Yusuf'u girdirdi, [kadınlar] Yusuf'un güzelliği karşısında öyle şaşkına döndüler ki etlerini kesecekleri yerde parmaklarını kestiler] (s. 225-226).¹⁹ Kadınların et kestiği konusu ne ayetin aslında ne Celâleyn ne de Beydâvî tefsirlerinde yer alırken Du Ryer ayete neden böyle bir anlam

birini attı. Onlar da onu İsa zannettiler (*Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 130). Beydâvî tefsirinde aynı ayet açıklanırken daha ayrıntılı bilgiler verildiği görülür. Konuyla ilgili üç rivayetten bahsedilir "Rivayete göre Yahudilerden bir grup Hz. İsa ve annesi hakkında çirkin şeyler söylediler. O da onlara beddua etti. Bunun sonucu olarak taraf-ı ilahiden maymun ve domuzla çevrildiler. Ardından Yahudiler O'nu öldürmek üzere bir araya geldiler. Allah da İsa'ya kendisini semaya yükselteceğini haber verdi. Bunun üzerine İsa (as) ashabına 'hanginiz benim suretime çevrilip öldürülmeye, asılıp cennete girmeye razı olur?' diye sordu. Ashabından biri ayağa kalktı, Allah da onu Hz. İsa suretine çevirdi. İşte bu zat, Hz. İsa zannedilerek öldürüldü ve asıldı. Bir başka rivayette ise şöyle anlatılır: Hz. İsa'nın ashabından münafıkane hareket eden biri vardı. Hz. İsa'nın yerini bildirmek üzere çıktı. Allah ona İsa suretini verdi. Yakalandı, çarmıha gerilerek öldürüldü. Bir başka rivayet ise şöyledir: Yahudi Taytanus Hz. İsa'nın bulunduğu eve girdi, ama onu bulamadı. Allah bu Yahudiyi Hz. İsa şekline çevirdi. Çıktığında İsa zannedildi, yakalandı ve asıldı." (Kâdî Beydâvî, 2011, c. 1, s. 583-584)..

¹⁹ Yusuf 12/31: "Kadın, onların dedikodusunu duyunca, onlara dâvetçi gönderdi; onlar için dayanacak yastıklar hazırladı. Onlardan herbirine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyveleri soyarken Yusuf'a): «Çık karşılarna!» dedi. Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar. (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir!" (Diyânet Vakfı Meali). Hamidullah meali: "Lors donc qu'elle eut entendu leur fourberie, elle leur envoya des invitations, et prépara pour elles un salon; et elle leur donna à chacune un couteau. Puis elle dit : « Sors sur elles, Joseph ! » - Lors donc qu'elles le virent, elles lui trouvèrent quelque chose de grand, et se coupèrent les mains et dirent : « Pureté à Dieu ! Ce n'est pas un être humain, ce n'est qu'un ange noble ! »" (Hamidullah, 2016, s. 238). Modern dönemdeki meşhur Fransızca Kur'an çevirilerinden biri olan Régis Blachère, izahlı meal tarzındaki tercümesinde portakal kesmek için kadınların ellerine bıçak verildiği ifade edilir: "Ayant ouï leur artifice, [la coupable] dépêcha [quelqu'un] vers elles, leur fit préparer des oranges et donna à chacune d'elles un couteau. « Entre auprès d'elles ! », ordonna-t-elle [à Joseph]. Quand [les femmes] l'eurent aperçu, elles le trouvèrent si beau qu'elles se tailladèrent les mains [dans leur émoi] et s'écrièrent : « A Dieu ne plaise ! Ce n'est pas un mortel ! C'est un noble archange ! »" (Blachère, 1966, s. 262).

vermiştir? Halbuki bu iki tefsire bakıldığında kadınların ellerine verilen bıçakla kestikleri şeyin turunçgillerden (portakal ve benzerleri) olduğu telkin edilmektedir (*Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 307; Kâdı Beydâvî, 2011, c. 2, s. 407-408). Diğer taraftan Du Ryer'ün verdiği bu mana, Râzî'nin tefsirinde yer almadığı için onun muhtasarı olan ve Du Ryer koleksiyonunda bulunan er-Rîgî'nin *Kitabü't-Tenvîr*'inde de yer aldığı düşünülemez.

Latince Kur'an çevirileri, tefsir kitapları veya sözlükler gibi yazılı kaynaklar haricinde Du Ryer'ün *Alcoran de Mahomet*'i yazarken başka nelerden faydalanmış olabileceği konusundan da bahsederek konuyu tamamlayalım. Jacques Dupuy, Claude Saumaise'e (1588-1653) yazdığı 31 Mayıs 1647 tarihli mektupta Du Ryer'ün Kur'an çevirisinden söz ederek onun anlaşılması zor olan yerler hakkında Fransa'daki bazı bilim adamlarına danıştığını bildirir.²⁰ Bu mektupta sözü edilen bu uzmanların (docteurs) kimler olduğu hakkında hiçbir şey söylenmez. Du Ryer'ün tanıdık ve arkadaş çevresinde hareketle Hamilton ve Richard'ın çalışmalarında bunlar arasında üç muhtemel isim üzerinde durulmaktadır: Gabriel Sionita, Abraham Ecchellensis ve Gilbert Gaulmin (1585-1665). Du Ryer'ün eski bir arkadaşı olan Gaulmin (Hamilton & Richard, 2004, s. 54; Hamilton, 2017, s. 455), Kur'an çevirmenine tavsiyede bulunacak kadar bilgili ve çok yönlü ilgiye sahip az sayıdaki bilim adamından biriydi. Dillere meraklı olan Gaulmin, Yunanca ve İbranice yanında Türkçe, Farsça ve Arapça da öğrenmiş, Şark'ta yazılan çok sayıda elyazması toplamıştır. Ölümünden sonra kraliyet kütüphanesi tarafından satın alınan bu elyazması koleksiyonu arasındaki eserlerden dört yüz altmış bir âdeti Arapça, Farsça ve Türkçe, yüz yirmi yedi tanesi İbranice, iki tanesi ise Yunancaydı. Gaulmin, Arapça öğrenimine kralın hekimi ve *Collège royal*'da Arapça hocası olan Étienne Hubert (1567-1614) ile başlamış, 1614 yılında Paris'e geldikten sonra Hubert'in yerine geçen Marunî din adamı Gabriel Sionita ile devam etmiştir (Larzul, 2012, s. 454). Orijinal adı Cebrail es-Suhyûnî olan Gabriel Sionita (1576-1648) Papa XIII. Gregory tarafından 1584 yılında kurulan Marunî Kolejinde (Pontificio Collegio dei Maroniti) eğitim görmek üzere genç yaşlarında Roma'ya gönderilen ilk Lübnanlı Marunîlerden biridir. Eğitimini tamamladıktan sonra Arapça ve Süryanice öğretmek üzere Roma ve Venedik'te görevlendirilen Sionita, François Savary de Brèves'in talimatıyla çok dilde Kitab-ı Mukaddes basımını hazırlamak üzere Paris'e gönderilmiştir (Moukarzel, Gabriel Sionita, 2017, s. 722). Du Ryer, *Gulistan ou l'Empire des roses*'un başında François Hotman de Marfontaine için yazdığı ithaf yazısında Sionita'dan da

²⁰ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9060202g/f245.image> (22.09.2020).

bahsetmekte ve onu “ce Genie des langues” (dil dâhisi) diye nitelendirmektedir. De Marfontaine ile de arkadaşlık kuran Sionita hem ondan hem de Du Ryer'den el yazması eserler ödünç almıştır (Hamilton & Richard, 2004, s. 46). Du Ryer, Gaulmin'in başka bir arkadaşı olan ve çok dilli (İbranice, Samirice, Keldanice, Yunanca, Süryanice, Latince ve Arapça) *Kitab-ı Mukaddes* tercümesine (*Polyglotte de Paris*) katkı sağlayan takım içerisinde yer alan İbrahim el-Hâkılanî (1605-1664) ile tanışmıştır. Avrupa'da Abraham Ecchellensis adıyla meşhur olan bu Lübnanlı Marunî din adamı da tıpkı Sionita gibi eğitim amacıyla 1619'da Roma'ya gelerek Marunî Kolejde eğitimine başlamıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra 1631'de Lübnan'a dönen Ecchellensis, 1645-1651 yılları arasında Paris'te kralın Arapça ve Süryanice tercümanı olarak tayin edilmiş ve *Collège royal*'da hocalık yapmıştır (Moukarzel, Abraham Ecchellensis, 2017, s. 774).

Yukarıda zikri geçen kişilerden nasıl, nerede ya da ne kadar faydalandığı bilinmez ama kesin olan şu ki Du Ryer kendinden önce Kur'an tercümesiyle uğraşanlardan çok daha avantajlı bir konumdaydı. Dil hâkimiyeti yanında İslam ülkelerinde uzun yıllar kalmış ve Türklerin/Müslümanların din, örf ve âdetleri hakkında doğrudan gözlem yapma imkânı elde etmiştir. Diğer taraftan daha önce Fars edebiyatı klasiklerinden biri olan *Gülistan*'ı Fransız okurla buluşturduğu gibi “Muhammed'i Fransızca konuşTURARAK” Türklerin/Müslümanların dinlerinin temel kutsal metnine Fransız okurların doğrudan ulaşabilmesini sağlamıştır. Yukarıda belirtilen bazı eksiklikler ve yanlışlara rağmen Du Ryer'ün Kur'an tercümesi büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. İlk baskıdan iki yıl sonra, yani 1649 yılında Paris'te yine Antoine Sommaville tarafından ikinci baskı yapılırken Amsterdam'da iki farklı matbaacı tarafından da birer Fransızca baskı yapılmıştır. Aynı yıl Kur'an çevirisinin İngilizce tercümesi neşredilmiş ve kısa bir süre sonra bunun da ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir. *L'Alcoran de Mahomet*'in takip eden yıllarda Hollandaca (1657), İspanyolca (1672), Hollandaca çeviriden Almanca (1688), İtalyanca 1783, Petr Vasilyevitch (1716) ve daha sonra Mikhail Ivanovitch (1790) tarafından birer Rusça çevirisi yapılmıştır (Hamilton, André Du Ryer, 2017, s. 460-463). 1783 yılında Claude-Étienne Savary'nin yaptığı yeni çeviriye Fransız dilinde İslam hakkındaki temel referans olmaya devam eden Du Ryer'ün çevirisi hâlen yayımlanmaktadır.²¹

²¹ *L'Alcoran de Mahomet*'in 2017 yılında Paris'in banliyösünde yer alan Maxtor yayınevi tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır. Du Ryer'ün Kur'an çevirisiyle ilgili ilginç bir anekdotu İstanbul'da İngiliz büyükelçi olarak görev yapan diplomat James Porter (1710-1786), 1768'de yayımlanan *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the*

Sonuç

Bir dini anlamanın en temel yolu kutsal kabul edilen metinlerini incelemekten geçmektedir. Bugün Dinler Tarihi biliminin epistemolojik bir gereklilik olarak benimsediği bu yaklaşım modern bilimin de taleplerinden biridir. Bu anlayışa ulaşmak uzun bir sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir. Bu dönüşümün arkasındaki en önemli etkenlerden biri, Avrupa'da kanlı mücadeleler, İslam ve Osmanlı medeniyetiyle karşılaşma sonucunda ortaya çıkan zihniyet değişikliğidir. Rönesans ve Aydınlanma çağına kadar Avrupalılar Hıristiyanlığı tek ve hakiki din olarak kabul ettikleri için diğer dinleri ve bunların en başında İslam'ı bir din olarak görmemişlerdir. Hıristiyanlığın bir sapkın mezhebi ya da "sahte bir Peygamber" in icat ettiği "hezeyanlar" olarak görüldüğü için İslam ve onun kutsal kitabı Kur'an da anlaşılmayı değil, ancak ortadan kaldırılmayı ve yok edilmeyi hak ediyordu. Bu mücadele için anlamak değil, sadece düşmana karşı sağlam argümanlar yöneltebilmek için onun dinini ayrıntılı bir biçimde bilmek gerekiyordu. On ikinci yüzyılın ortalarına doğru Petrus Venerabilis'in Rodbertus Ketensis'e yaptırdığı Latince Kur'an tercümesi, bu tercümenin dört yüzyıl sonra Protestan bilgin Theodor Bibliander tarafından matbu hâle getirilmesi ya da kardinal Ludovico Marraccio'nun 1698 yılında yaptığı *Alcorani Textus Universus* başlıklı Latince tercüme her ne kadar diğerlerinden çok daha iyi kabul edilse de asıl gayesi İslam'la mücadelede bir araç olarak kullanılmaktı. Hıristiyan bir din adamı olan söz konusu şahsiyetlerden İslam'a karşı polemik bir tavır sergilemekten başka bir şey de zaten beklenemezdi.

André Du Ryer'ün Kur'an tercümesi Avrupalıların diğer dinlere ve özellikle de İslam'a bakışı açısından bir dönüm noktası olarak kabul

Turks (Türklerin Dini, Hukuku, Hükümeti ve Adetlerine Dair Gözlemler) adlı iki ciltlik eserinin birinci cildinin "Kur'an'a Dair" başlıklı beşinci bölümünde aktarmaktadır. 1775 yılında Leipzig ve Amsterdam'da iki cilt hâlinde yeni baskısı yapılan *L'Alcoran de Mahomet*'in baş tarafına konulan "Discours preliminaire" (Önsöz) (s. 11-66) Porter'e ait olan bu bölümden alıntıdır. Burada Porter, Du Ryer'ün Kur'an tercümesinin bazı dilsel hataları olmasına rağmen akideleri aktarması bakımından genel olarak yeterli, Marracci'nin Latince çevirisinin çok isabetli, George Sale'in İngilizce tercümesinin ise her bakımdan çok daha uygun olduğunu dile getirdikten sonra şöyle bir hadise aktarır: "Bu konuda Kur'an'ı ezberi bilmesiyle tanınan âlim bir Efendi ile konuşurken Sale'in kitabından bir bölüm ona mahallî Türkçe dilde anlatıldı: Yaşlı Türk bir tür kendinden geçmiş şaşkınlık içerisinde tercümanı takip ederek orijinal Arapçasından ayet ayet tekrar etti. Şaşakaldı ve duygulu bir tonda nasıl böyle mükemmel, anlamın bu kadar doğru muhafaza edilebildiği bir tercümenin mümkün olduğunu sordu" (Porter, 1768, s. 78). Du Ryer'ün ölümünden yüzyıl sonra basılan bu *L'Alcoran de Mahomet* versiyonuna ilave edilen Porter'in yukarıdaki ifadeleri Fransızca çeviride çarpıtılmış ve onun Sale için söylediği şeylerin Du Ryer için söylenmiş intibai uyandırılmaya çalışılmıştır (Du Ryer, 1775, s. xlvi).

edilebilir. Öncelikle Du Ryer, bir din adamı olmayıp diplomatik kariyerde ilerlemiştir. Uzun yıllar Mısır ve İstanbul'da yaşayan ve buralarda iyi derecede Arapça ve Türkçe öğrenen yazar, ömründe hiçbir Müslüman görmeden, hiçbir İslam ülkesinde bulunmadan bu din hakkında yazı yazarların aksine doğrudan gözlem yaparak sadece kitabi bilgi düzeyinde kalmayıp aynı zamanda antropolojik bir bakış açısı kazanmıştır. Du Ryer hakkında en incelikli çalışmayı yapan Alastair Hamilton ve Francis Richard gibi bilim adamlarının onun Türklerin din anlayışı ve dini hayatı hakkında aktardığı bazı bilgileri yanlış değerlendirmeleri bu noktayı gözden kaçırmış olmalarından kaynaklanıyor olsa gerek.

Mısır ve İstanbul'dan edindiği çok sayıda elyazması eseri memleketi Fransa'ya götürmüş olması, Türkçe gramer kitabı yazması ve *Gülistan*'i Fransızcaya tercüme etmesi Du Ryer'ün Türk ve İslam kültürüne olan merakını yansıtmaktadır. Bu birikim sonucunda İslam kültürünün özünü oluşturan temel metin, ilk kez yerel bir Avrupa diline çevrilmiştir. Tercümenin din dili olan Latince değil de Fransızca yapılması bu metnin din adamlarından ziyade halka ve özellikle de İslam'a merak saran okumuş kesime yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Tercümenin başındaki ithaf yazısı haricinde hem daha sonra gelen "Türklerin Dinin Hülasası" başlıklı bölümde hem de çevirinin kalan kısmında objektif bir tavır sergilendiği görülmektedir. Çeviri boyunca sayfa kenarlarında Beydâvî, Celâleyn ya da er-Rîgî'nin tefsirlerine ve Ahterî-i Kebîr gibi sözlüklere atıfta bulunulması bilimsel bir kaygı ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birçok eksiklik ve hataya rağmen bir bütün olarak değerlendirildiğinde Du Ryer'ün Kur'an tercümesi, İslam'ı kendi kaynağından doğru bir şekilde anlama yönünde önemli bir adım teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- ARNOLD, J. M. (1874). *Islam: Its History, Character, and Relation to Christianity*. London.
- BAUDIER, M. (1625). *Histoire générale de la religion des Turcs*. Paris.
- BAUMAN, Z. (1989). *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-modernity, and Intellectuals*. Oxford: Polity Press.
- BEAUVOIS, E. (1856). Du Ryer (André). *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours* (Cilt 15, s. 481). içinde Paris.
- BIBLIANDER, T. (1550). *Machumetis Saracenorum principis*. Basel.

- BLACHÈRE, R. (1966). *Le Coran (al-Qor'ân)*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- BOBZIN, H. (1993). Latin Koran Translations: A Short Overview. *Der Islam*, 70(2), 193-206.
- BOBZIN, H. (2006). Translations of the Qur'an. *Encyclopaedia of the Qur'an* (Cilt 5, s. 340-354). içinde Leiden: Brill.
- BURMAN, T. E. (1998). Tafsir and Translation: Traditional Arabic Qur'an Exegesis and the Latin Qur'ans of Robert of Ketton and Mark of Toledo. *Speculum*(73), 703-732.
- BURMAN, T. E. (2007). *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140-1560*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- CAMPI, E. (2010). Early Reformed Attitudes towards Islam. *Theological Review of the Near East School of Theology*, 31, 131-151.
- CARNOY, D. (1998). *Représentation de l'Islam dans la France du XVIIe siècle. La ville des tentations*. Paris: Harmattan.
- COLLINGWOOD, R. G. (1947). *The New Leviathan or Man, Society, Civilization and Barbarism* (3 b.). Oxford: Oxford University Press.
- COSTIGLIOLO, M. (2017). *The Western Perception of Islam between the Middle Ages and the Renaissance: The Work of Nicholas of Cusa*. Eugene: Pickwick.
- D'ALVERNAY, M.-T. (1948). Deux traductions latines du Coran au Moyen-Âge. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 16, 69-131.
- DEROST, J.-B. (1935). Notice sur André Du Ryer. *Bulletin de la Société d'études du Brionnais*(Septembre-Octobre / Novembre-Décembre), 237-240; 241-252.
- Du RYER, A. (1630). *Rudimenta grammatices linguae turcicae*. Paris: Antonius Vitray.
- Du RYER, A. (1634). *Gulistan ou L'empire des roses*. Paris: Antoine de Sommerville.
- Du RYER, A. (1647). *L'Alcoran de Mahomet traduit d'arabe en françois par le sieur Du Ryer*. Paris: Antoine de Sommerville.
- Du RYER, A. (1649). *L'Alcoran de Mahomet*. Paris: Antoine de Sommerville.
- Du RYER, A. (1775). *L'Alcoran de Mahomet traduit de l'arabe* (Cilt 1). Amsterdam & Leipzig.
- ELMARSIFY, Z. (2009). Translations of the Qur'an into Western Languages. *Religion Compass*, 3(3), 430-439.
- ELMARSIFY, Z. (2014). *The Enlightenment Qur'an: The Politics of Translation and the Construction of Islam*. London: Oneworld Publications.
-

- FRANCISCO, A. S. (2007). *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*. Leiden: Brill.
- GERSTENBERG, A. (2012). Stages of French Orientalism in the Mirror of Koran Translations. R. F. Gleis (Dü.) içinde, *Frühe Koranübersetzungen* (s. 159-190). Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- HAMIDULLAH, M. (2016). *Le Saint Coran et sa traduction en français*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- HAMILTON, A. (2017). André Du Ryer. D. Thomas, & J. Chesworth (Dü.) içinde, *Christian-Muslim Relations: A Bigraphical History Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)* (s. 453-465). Leiden: Brill.
- HAMILTON, A. (2017). François Savary de Brèves. (1600-1700), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume 9. Western and Southern Europe* (s. 415-422). içinde Leiden: Brill.
- HAMILTON, A., & Richard, F. (2004). *André Du Ryer and Oriental studies in seventeenth-century France*. Oxford: Oxford University Press.
- HOLT, A. (2019). *The World of the Crusades: A Daily Life Encyclopedia*. Santa Barbara: Greenwood.
- JOURDAIN. (1855). Duryer (André). *Biographie universelle ancienne et moderne* (Cilt 12, s. 123-124). içinde Paris.
- Kâdı BEYDÂVÎ. (2011). *Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)*. İstanbul: Selsebil Yayınları.
- KAYNAR, M. (2004). Sunuş. S. Şirâzî içinde, *Gülistan* (4 b., s. 11-14). İstanbul: Şûle.
- KRITZECK, J. (1964). *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press.
- LAMARQUE, H. (2007). Introduction. T. Bibliander içinde, *Le Coran à la Renaissance. Plaidoyer pour une traduction* (s. 17-38). Toulouse: Presses universitaires du Mirail.
- LARZUL, S. (2008). Du Ryer André. F. Pouillon (Dü.) içinde, *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (s. 359-360). Paris: Karthala.
- LARZUL, S. (2009). Les premières traductions françaises du Coran, (XVIIe-XIXe siècles). *Archives de sciences sociales des religions*(147), 147-165.
- LARZUL, S. (2012). Du Ryer André. *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (s. 359-360). içinde Paris: Karthala.
- LARZUL, S. (2012). Gaulmin Gilbert. F. Pouillon (Dü.) içinde, *Dictionnaire des orientalistes de langue française* (s. 454). Paris: Karthala.
- MCAULIFFE, J. (2020). *The Qur'an: What Everyone Needs to Know*. New York:

Oxford University Press .

- MEGISER, H. (1612). *Institutionum linguae turcicae libri quatuor*. Leipzig.
- MILLER, G. J. (2013). Theodor Bibliander's Machumetis saracenorum principis eiusque successorum vitae, doctrina ac ipse alcoran (1543) as the Sixteenth-century "Encyclopedia" of Islam. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 24(2), 241-254.
- MOUKARZEL, J. (2017). Abraham Ecchellensis. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)* (s. 774-782). içinde Leiden: Brill.
- MOUKARZEL, J. (2017). Gabriel Sionita. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)* (s. 722-742). içinde Leiden: Brill.
- O'BRIEN, P. (2009). *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush: Europe's Fragile Ego Uncovered*. New York: Palgrave Macmillan.
- ODDY, N. (2018). Crusade or cooperation? Savary de Brèves's treatises on the Ottoman Empire. *The Seventeenth Century*, 1-15.
- PINTARD, R. (2000). *Le Libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle*. Genève: Slatkine.
- PORTER, J. (1768). *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks* (Cilt 1). London.
- RELANDI, A. (1705). *De religione Mohammedica libri duo*. Ultrajecti: Ex officina Gulielmi Broedelet.
- RILEY-SMITH, J. (2003). *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London: Continuum.
- SALE, G. (1734). *The Koran: Commonly Called the Alcoran of Mohammed*. London.
- SEGESVARY, V. (1998). *L'Islam et la Réforme. Étude sur l'attitude des réformateurs zurichoises envers l'Islam (1510-1550)*. San Francisco: International Scholars.
- Students' Britannica India* (Cilt 4). (2000). New Delhi.
- Tefsîru'l-Celâleyn*. (t.y.). Beyrut: Dar el-Marefah.
- VEINSTEIN, G. (2013). The Great Turk and Europe. J. Tolan, G. Veinstein, & H. Laurens içinde, *Europe and the Islamic World: A History* (s. 109-253). Princeton: Princeton University Press.

THE FIRST FRENCH QUR'AN TRANSLATION: ANDRÉ DU RYER AND HIS WORK ENTITLED L'ALCORAN DE MAHOMET

 Ramazan ADIBELLI^a

Extended Abstract

The most basic way to understand a religion is through examining the texts which are considered sacred. This approach adopted by the history of Religions as an epistemological necessity is also one of the demands of modern science. It was possible to reach this seemingly basic understanding only at the end of a long process. One of the most important factors behind this change is the mentality transformation that emerged as a result of bloody struggles in Europe. Until the Renaissance and Enlightenment, Europeans did not see other religions and Islam as a religion because they saw Christianity as the only and true religion. Since Islam was seen as a heretical Christian sect or its holy book the Qur'an as "delusions" invented by a "false Prophet", this faith deserved not to be understood, but to be eradicated and destroyed. For this struggle, it was not necessary to understand, but only to know this religion in detail in order to direct sound arguments against the enemy. Peter the Venerable who commissioned Robert of Ketton to translate the Qur'an into Latin or Theodor Bibliander who printed this version were all churchmen believing in the truth of Christianity alone. The Qur'an represented for them the senseless words of false and heretic prophet.

In Europe the Qur'an was first translated into Latin in the middle of the twelfth century. Four centuries later, this translation was put into print. The Latin translation, which Theodor Bibliander revised and printed after many hesitations and objections from churchmen and local administrators, constituted the source of the translations of the Qur'an in Italian, German and Dutch. The Latin translation of the Qur'an commissioned by Peter the

^a Prof., Erciyes University, adibelli@erciyes.edu.tr

Venerable to Robert of Ketton, the printing of this translation by the Protestant scholar Theodor Bibliander in 1543, or the later Latin translation of the *Alcorani Textus Universus* by cardinal Ludovico Marraccio in 1698, although considered much better than others, shared the main purpose: to be used as a tool in the fight against Islam. Nothing could be expected from the aforementioned figures, who were Christian clergymen, other than to behave in a polemic fashion against Islam. What was at stake in these translations was to learn about Islam from its main source in order to "shoot it with its own weapons" or to use it as a tool for missionary activities.

In 1647, the Qur'an was translated into a local European language for the first time. This translation of the Qur'an by André Du Ryer from the original into French was named *L'Alcoran de Mahomet*. Later, this work was translated into English, German, Dutch, Spanish, Italian and Russian, allowing the spread of the Qur'an in many European local languages, and made it possible for large masses of people who did not speak Latin to read the Qur'an and understand it without ideological distortions. By focusing on the biography and bibliography of Du Ryer, this study, tried to determine what motivates him to translate the Qur'an.

The translation of the Qur'an by André Du Ryer can be considered as a turning point for Europeans to view other religions and especially Islam. First of all, Du Ryer was not a clergyman but a diplomat and an intellectual character interested in eastern languages and literatures. He lived in Egypt and Istanbul for long years and learned Arabic and Turkish at a good level in these places, gained an anthropological perspective by observing directly, unlike those who wrote about Islam without ever seeing any Muslims in any Islamic country. It must be noted that scientists such as Alastair Hamilton and Francis Richard, who conducted the most elaborate study on Du Ryer, misapplied some of the information he conveyed about the religious understanding and religious life of the Turks because they overlooked this point.

The fact that Du Ryer acquired a large number of manuscripts from Egypt and Istanbul and transferred them to France, wrote a Turkish grammar book and translated *Gulistan* into French reflects Du Ryer's interest in Turkish and Islamic culture. As a result of this intellectual accumulation, the basic text that constitutes the essence of Islamic culture was translated into a local European language for the first time. It must be stressed that the translation was not Latin, which is the religious language, but French, and this text is especially addressed to the laics and especially to the literate people who are

curious about Islam and the Turks, rather than the clerics. Apart from the dedication at the beginning of the translation, it is obvious that an objective attitude is displayed both in the section entitled "Sommaire de la religion des Turcs" and in the rest of the translation. During the translation, reference to the interpretations of Baydawi, Jalaleyn or al-Righi and dictionaries such as *Ahterî-i Kebîr* appears as a product of scientific concern. On the other hand, Du Ryer consulted Arabic, Turkish, Persian and bilingual dictionaries, Muslim commentaries of the Qur'an (tafsirs) and he probably conversed with learned Christians about the meaning of some difficult verses.

Finally, after an examination of the content of the work *L'Alcoran de Mahomet* one can conclude that despite many deficiencies and errors, as a whole, it appears that Du Ryer's translation of the Qur'an constitutes an important step towards understanding Islam correctly and objectively from its own source. This work of Du Ryer has offered Europeans who previously have been compelled to read it from sources full of prejudices and misinformation written for centuries with polemical and apologetical aim the opportunity to understand the holy book of Islam by reading it in their own language. One can at the same time consider this translation as a reflection of the mental transformation in Europe. Undoubtedly, *L'Alcoran de Mahomet's* contribution was great in the transition from the theological and apologetic approach to the scientific one.

Keywords: History of Religions, André Du Ryer, L'Alcoran de Mahomet, French translation of the Qur'an.

